

University of Groningen

Het peilen van de diepte

Miedema, S.

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1997

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Miedema, S. (1997). *Het peilen van de diepte: de relatie tussen werkloosheid en delinquentie bij jongvolwassen mannen*. [, Rijksuniversiteit Groningen]. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Type III: de levensstijl van werklozen uit het traditionele arbeidersmilieu¹

8.1 Inleiding

Vergeleken met de levensstijlen van de twee al behandelde typen werkloze mannen, waarin sprake is van culturele en structurele marginaliteit en meer geïndividualiseerde dan wel gezinscentreeerde overlevingsstrategieën, zijn de levensstijlen van de typen III en IV — deze wordt in het volgend hoofdstuk behandeld — te beschouwen als maatschappelijk meer geïntegreerd. De levensstijlen van type III en IV zijn geworteld in de meer respectabele traditionele discoursen van geschoolde arbeiders. Type III onderscheidt zich van type IV door de grotere betekenis van de vrije-tijd en vriendengroepen in de secundaire socialisatiefase. Type III kan worden gekarakteriseerd als meer peer-group gecentreerd, type IV als meer gezinsgecentreerd. In de tertiaire socialisatiefase zijn de verschillen gradueel geworden en zijn voor beide typen de verzorgingspositie en kostwinnersrol structurerende elementen voor de levenslooptrajecten.

8.2 Oriëntatie ouderlijk gezin

Vergeleken met de vorige typen is de thuissituatie en het gezinsleven van type III jongens minder problematisch. Enerzijds is de onderlinge omgang warmer en harmonieuzer, anderzijds is er meer controle en toezicht, meer sturing door de ouders. De ouders hebben, vergeleken met de beide vorige typen, meestal iets meer opleiding. "Nou mijn vader die heeft ULO gedaan. Ik geloof niet dat hij het afgemaakt heeft". De vaders zijn/waren meestal werkzaam in min of meer geschoolde arbeidersberoepen. Ook hier weer het gegeven dat een aantal vaders is afgekeurd danwel in de VUT of met pensioen is. "Eh.. hij begon als jongetje bij de boer, heeft hij wel eens verteld. En eh.. toen de oorlog kwam, was hij putjesgraver of zo. Loopgraven graven. Ja, dat moest dus hè. Nou en eh.. daarna heeft hij bij de Hoogovens gewerkt. En toen is hij bij Philips gekomen hier, en daar heeft hij dertig jaar gewerkt. Hij zit nou in de WAO, afgekeurd. Hij was controleur, scheerapparaten".

1. Dit type omvat het grootste aantal respondenten, namelijk: R03, R28, R29, R31, R35, R36, R37, R40, R44 en R46.

Een aantal vaders heeft zich binnen de bedrijven waar ze werkzaam zijn, kunnen opwerken. "Nou, ik weet wel dat ie vroeger begonnen is als elektricien. En ja, zo geleidelijk aan heeft ie zich een beetje opgewerkt, ja gewoon door studeren steeds. Toen was de mogelijkheid d'r ook voor en ja, als je wou dan kreeg je die kans wel. Daar heeft ie ook goed gebruik van gemaakt. [...] Nou bevalt hem prima. Ja, hij is er al een jaar of zes, zevenentwintig is ie er al, dus eh... Hij is ook altijd aan het werk, is ook altijd aan het werk geweest, thuis gezeten of zo niet".

De financiële situatie thuis levert over het algemeen geen problemen op. "We hadden toch wel eh.., 't was niet zo dat je maar met de centen kon smijten, maar we konden toch eh.. dingen konden ze kopen die ze toch echt graag hebben wouden. Nee ze hebben nooit geen problemen gehad. Ook nooit iets op aflossing, gewoon voor sparen en eh.. genoeg geld was er om het dan te gaan kopen". De meeste moeders hebben tijdens hun huwelijk niet buitenshuis gewerkt. Als ze al werken dan meestal in de schoonmaaksector e.d. De rolverdeling tussen de ouders is doorgaans nog seksespecifiek. "Mijn vader aan het werk en mijn moeder binnenshuis".

In de meeste gezinnen heerst een relatief open klimaat. "Nou de sfeer, ja, was altijd wel leuk thuis. Niet dat het vervelend was of zo. Na school altijd meteen snel naar huis en dan kreeg je thee en koek of zo. Nee, dat was altijd wel plezierig en vrienden en vriendinnen die mochten ook altijd mee. Het was nooit teveel. En ze werden er ook nooit uitgestuurd of zo. Nee, dat is altijd wel plezierig geweest". "Gezelligheid ja. Met z'n allen 's avonds rond de tafel eten. Ja, overal wat over praten. Overall. Dan bleven we zo een uur, anderhalf uur bij de tafel zitten".

Ze wonen in normale 'arbeidersbuurten'. "Dat was gewoon, ja, een normale buurt. Niet een rijke buurt of dat het nou een hele arme buurt was, of dat het een achterbuurt was. Het was een gewone, normale gezinnen woonden daar ook allemaal met kinderen".

De opvoeding is erop gericht de kinderen duidelijk te maken wat wel en wat niet kan. "Vroeger op de lagere school een keer een pakje kauwgum (gestolen, S.M.). Nou toen werd ik ook gepakt, ja. Ja, dan ben je jong. [...] Nou die (zijn ouders) ontdekten het, want ik zat thuis te kouwen en ik kreeg thuis geen kauwgum, dus eh... Toen hebben ze gebeld, dacht ik, naar de winkel. Toen moest ik naar de winkel toe en mijn excuses aanbieden maar eh... Ja, dan kreeg je direct zo'n kater en zakcenten werden ingehouden. Ik ben goed gepakt toen". Wanneer ze bestraft worden, vinden ze dat meestal ook terecht. "We hebben weinig straf gekregen. Je kreeg natuurlijk wel eens een keer straf, dan werd je op de kamer gezet en dan mocht, dan moest je daar een tijd zitten blijven of zo, dan mocht je niet meer met je vrienden buiten spelen of zo, maar verder, nee". De regels thuis staan verder niet ter discussie en men weet waar men aan toe is. "Eh.. ze waren niet bang en niet soepel, ze waren er tussenin. Nou ik vond het wel goed. Er moeten bepaalde grenzen zijn".

Ook voor deze gezinnen geldt dat de kinderen opgevoed worden tot een zekere zelfstandigheid, maar er is meer sprake van een, op leeftijd gebaseerde, onderhandelings-huishouding. Ze kunnen met hun problemen bij hun ouders terecht. "Nou ja ik zie ze nog altijd gewoon als m'n beste vrienden, ja. Ik heb het altijd thuis goed naar m'n zin

gehad, ja toch wel. Ja, ja ik heb toch wel eh.. ja ik heb wel goed contact met die mensen gehad en nog. [...] Ik had niet echt een eh.. gevoel, niet van: Nou ja, zou ik daar wel mee aan kunnen komen. Nee, dat was er niet bij. Als ik wat had, dan ging ik d'r gewoon heen. Zei ik dat ook gewoon, ja".

Als ze ouder worden, krijgen ze, in het begin nog weliswaar gecontroleerd, meer vrijheid. "Ik heb een boel vrijheid gehad, ben goed gewaarschuwd voor bepaalde dingen en eh.., ja ik heb een boel vrijheid van m'n ouders gehad. Ja daar heb ik wel respect voor". De ouders waarschuwen hen wel tegen de gevaren en verlokkingen van verkeerde vrienden en riskante activiteiten. "Ik werd natuurlijk wel gewaarschuwd voor bepaalde dingen. Ik bedoel: Drugsgebruik, alcoholgebruik enzo, daar werd ik wel voor gewaarschuwd en eh.., nou ja dat is ook op seksueel gebied enzo is dat ook allemaal geweest. Ik bedoel: Als er bepaalde problemen waren dan werd er gewoon vrij over gesproken, dat was heel makkelijk bij ons".

Terugkijkend op hun opvoeding wordt er in waarderende termen over gesproken. Ze vinden dat ze goed zijn opgevoed en dat de ouders voor hen klaarstaan. "Ik heb een goeie opvoeding gehad dus". "Ze hebben het wel goed gedaan. Dat is een eh.. je hebt een plezierige jeugd gehad".

8.3 Onderwijsoriëntatie

De lagere school levert over het algemeen geen problemen op. Ze zien zichzelf als doorsnee-leerlingen. "Een echte goeie leerling ben ik nooit geweest. Ik moest er toch wel echt voor knokken om dingen te begrijpen enzo".

Na de lagere school gaan de meeste jongens, evenals hun broers, naar de LTS, terwijl de meisjes veelal naar het LHNO gaan. Deze keus is min of meer vanzelfsprekend. "Eh.. ja, die (zijn ouders) hebben er denk ik ook wel met die leraren over gehad".

Het zijn door de bank genomen 'rustige' leerlingen. Ze ouwehoeren wel mee, maar ze weten doorgaans maat te houden. Dit zelfde geldt voor het spijbelen. "Spijbelen echt op zich, nee dat eh.. nee. Nou ja, ik had daar ook helemaal geen behoefte aan niet, want eh.., ja zo ik zei: Ik heb thuis een boel vrijheid gehad in laten en doen van dingen ook dus. Kijk, als je op avontuur moet gaan en je moet dingen gaan zoeken dan eh.. ga je spijbelen volgens mij hoor, maar eh.. nee heb ik geen behoefte aan gehad".

Ze houden zich afzijdig van meer experimenterende jongeren, die dan ook vaak een negatieve (school)reputatie hebben. "Nou, wel eh.. ik was soms wel in de buurt maar bleef toch een beetje afzijdig ervan. Er was iemand, die gebruikte drugs. Nou, ik keek wel maar bleef toch wel een beetje... Nou drugs was het niet, hij rolde het zo in een sigaret of zo. Ja, hasjiesj of zo, ik heb er geen verstand van".

Steun in de vorm van helpen met huiswerk e.d. is komt wel voor, maar niet in erg gestructureerde vorm. De onderwijsstimulering beperkt zich vooral tot het benadrukken van het belang van het te behalen diploma. Ze beseffen ook zelf, dat het diploma een noodzakelijke voorwaarde voor een beetje redelijke plaats op de arbeidsmarkt is. "Eh..

nou jou, diploma was wel belangrijk natuurlijk om later een baan te kunnen vinden dus eh.. ja, ik wist dat een diploma belangrijk was. Zonder bereikte je helemaal niks. [...] Oh ja, zij (zijn ouders) vonden zo'n diploma natuurlijk ook belangrijk. Die wouden natuurlijk dat je eh.. zo'n school eh.. afmaakte eh.. met zo goed mogelijke cijfers. En eh.. nou ja, dat heb ik toen ook gedaan. Maar ja, als ze dat niet hadden gezegd, had ik het natuurlijk evenzo goed gedaan".

Verdere vervolgoopleidingen zijn sporadisch. Voor de meesten is de LTS eindonderwijs. Het merendeel beëindigt zo rond de 16, 17 jaar het volgen van dagonderwijs. Wanneer men incidenteel zonder diploma van school gaat dan liggen daar geen conflicten of leerproblemen aan ten grondslag. "Ik was een goeie, goeie leerling. Ik had een goed rapport dus. Ik kon heel goed met de leraren opschieten. [...] Ik eh.., ik was 16 jaar dan, van 16 jaar af, toen ben ik gelijk eh.. aan het werk gegaan. Ze (zijn ouders, S.M.) zaten tegen te spartelen, maar ja, ach trek ik me niks van aan. Ik ben gewoon aan het werk gegaan en na die tijd heb ik er niet meer over gehad. Ik wou gewoon wat meer. Ik wou gewoon wat werken, dus vandaar". Het voornaamste motief is daarbij geld verdienen. "Je kan eh.. moeilijk van je ouders eh.. schooien". Het verdiende geld stelt hen in staat consumptief mee te doen. "Toen ben ik gewoon aan het werk gegaan. Ja een brommer hè, je wou een brommer hebben. Eh.. mijn vader die kon het niet betalen. Ja, dan ga je gewoon aan het werk. Ja, je wou toch meedoen en na die tijd ja, dan denk je, na die tijd krijg je spijt. Geen diploma's en niks. En dan denk je ook niet aan de toekomst, dat er later werkloosheid zou komen".

8.4 Oriëntatie leeftijdgenoten

In de secundaire socialisatiefase krijgt het domein van de vrije-tijd een relatief autonome positie. Ze oriënteren zich daarbij vooral op leeftijdgenoten en creëren hun eigen sociale jeugdruimte. "In die tijd was je ook bijna nooit thuis hè. Dan had je je vrienden wel enzo en dan ging je daar 's avonds heen of na schooltijd dit of dit gaan doen. D'r was altijd wel wat, nou ja, enne dan nee, dan zag je je ouders ook niet zo veel en dan kwam je vaak wel thuis en dan waren hun misschien al op bed of zo". In grote lijnen lijkt het vrije-tijdsgedrag op dat van type II jongens. Wanneer ze zo'n veertien, vijftien jaar zijn, beginnen ze het uitgaansleven te ontdekken. Ze schermen tot op zekere hoogte hun vrije-tijdsleven af van dat van hun ouderlijk gezin. Het uitgaan stuit bij de ouders niet op veel verzet. Het motto daarbij is dat je maar eenmaal jong bent. De ouders geven wel grenzen aan, maar de jongens gaan daar ruim mee om. De ouders benadrukken vooral het belang van overgaan/het diploma halen en niet te veel rotzooi trappen. Ze worden geacht hun eigen verantwoordelijkheid te nemen. "Ik werd er wel op geattendeerd natuurlijk dat ik eh.. niet in laveloze toestand eh.. thuis hoefde te komen of eh.. onder drugs of één of ander".

Behalve in het uitgaan, raken ze ook steeds meer geïnteresseerd in brommers e.d. Brommers zijn niet slechts vervoermiddel, maar ook hier weer statusobject, gesprekson-

derwerp en hobby-activiteit (sleutelen, opvoeren). Ze vergroten daarmee tevens hun actieradius van uitgaan. Aanschaf en onderhoud komt meestal voor eigen rekening. Een bijbaantje dan wel regulier gaan werken, kan hen daarvoor de middelen verschaffen. "Ik heb eh.. ja toen ik zestien werd, heb ik een ouwe Mobyletje van m'n moeder heb ik gekregen. Dus dat was m'n eerste bromfiets. Ja toen ik aan het werk kwam, toen wou ik van dat ouwe ding af natuurlijk dus eh... Ja, zegt m'n vader, dat groeit me niet op de rug, dus je moet zelf maar zorgen dat je geld krijgt. Ja, toen ik zestien was, ging ik wel eens vaker een weekendje weg, hè. Ja, dan werd dat geld ook wel eens gauw opgezopen om het zo maar te zeggen. Maar ja, toen mijn vader zei van: Ja, je krijgt van mij niet een brommer, daar moet je zelf voor zorgen, toen ben ik toch een beetje gaan sparen. Op een gegeven moment toch een bromfiets gekocht. [...] Ja ik was altijd aan het sleutelen met dat ding, altijd. Hoe sneller hoe mooier". Ook hier weer het gegeven dat ze voor hun 'brommerdelicten' regelmatig met de politie in aanraking komen. "Daar heb ik echt wel veel aan gesleuteld. Ja, ja voornamelijk opvoeren, natuurlijk hè en eh.. hij heeft ook meerdere keren op het bureau gestaan omdat ik er op geracet heb. Hij was op 't laatst eh.. gewoon verroest hier achter het (politie, S.M.)bureau. Dan eh.. kon ik hem weer ophalen met een eh.. vuilniszak vol onderdelen". Het belang van brommers neemt af als ze ouder worden. "Na die tijd heb ik ook geen brommer meer gehad, toen was het gebeurd. Ja godverdikke, het kost handen vol geld en eh.. goedkoop blokje weer eronder en maar weer verkopen. Nou, en toen heb ik een jaar gewoon gefietst. En toen was ik achttien jaar en toen heb ik een motor gekocht".

Gezamenlijk in de buurt rondhangen, in de weer zijn met brommers, onder elkaar en met meiden ouwehoeren zijn kenmerkende tijdsbestedingen. Ze ontmoeten daar ook wat oudere jongens, die als rolmodel fungeren. "Aangezien ik dus eh.. thuis een boel vrijheid heb gehad eh.. ging ik ook vrij regelmatig met oudere jongens om. Ik ben er wat dat betreft eh.., ja gewoon ingerold, om zo maar te zeggen". Daarnaast neemt het uitgaan en stappen en belangrijke plaats in. Ook daarin moeten ze gesocialiseerd worden; ze worden daar aangesproken op hun 'mannelijke; kwaliteiten. Ze experimenteren met stoerheidsgedrag, ze leren drinken en contacten leggen met de andere sekse. Ze trekken meestal in kameradengroepen op. Geintjes uithalen, gezamenlijk lol maken, maar ook rugdekking krijgen als er problemen oprijzen kunnen als functies daarvan worden gezien. "Ik vind dat (het hebben van vrienden) altijd belangrijk. Als je goed sociaal contact met mensen hebt, vind ik altijd belangrijk. Als je je af gaat zonderen dan ga je kapot volgens mij. Ik heb nooit zonder gezeten niet hoor en eh.. ja ik steek de handen uit de mouwen als er wat is. Als ik iemand moet helpen dan help ik en eh.. ja. Ja vrienden eh.., ja je hebt vrienden en vrienden natuurlijk, het is maar hoe je het bekijkt. Ik heb ook een hele tijd eh.., toen ik zestien, zeventien was ben ik met een hele ploeg jongens geweest. Dat was wel lol trappen enzo. Ja de boel niet vernielen zoiets, maar echt lol trappen enzo. Ja, was alcohol ook wel eens eh.. aan de orde van de dag. Ging je wel eens een weekend flink stappen maar eh.. nou ja, dat was toen een ploeg en dat was wel een leuke tijd was dat hoor".

Binnen deze grotere groepen kameraden trekken ze ook wel op met een speciale vriend. "Mijn kameraad ging ook altijd mee. Ja, je was toen net broers van mekaar hè. Kom

je aan mij, dan kom je aan hem". De relaties met de andere sekse zijn meestal nog maar van korte duur. "Eh.. ja vriendinnen hadden we, ja toch wel behoorlijk vaak. Maar dat waren nooit zulke lange eh.. dat was eh.. met een paar weken of een maand dan eh.. was het weer uit". Ze beseffen dat een meer serieuze, langdurige relatie na verloop van tijd andere eisen gaat stellen. "Nee zover is het (serieuze plannen, S.M.) bij mij nog nooit geweest. Voor die tijd dan was het alweer gebeurd, maar ja, dan was je ook veel jonger natuurlijk en dan eh.. met een jaar of zestien, zeventien tot twintig of zo toen eh.. ja dan heb je misschien toch heel andere ideeën dan eh.. dan dat als je later nog een meisje leert kennen. Dan eh.. kijk je misschien ook naar andere dingen dan als dat je op dat moment doet". Als ze 'verkering' krijgen en deze raakt na verloop van tijd uit dan nemen ze hun oude stappatroon weer op. "En toen weer afspraken maken. Ja wat doe je. Je neemt gewoon het oude leven weer op en je gaat weer stappen met je vrienden enzo. Nou, wat moet je anders?"

De basis voor het stappen is eerst nog zakgeld en geld verdiend met een bijbaantje, later een baan. Het uitgaan kan flink in de papieren lopen. "Nou ja, d'r gaat toch wel behoorlijk wat uit. 't Was eh.. zo'n vijftig, zestig tot zeventig gulden op een avond, maar ja dat ging dan ook eh.., dan dronk je dat niet alleen op natuurlijk, maar dan gaf je met elkaar. Dan kwam die d'r weer es bij en dan kreeg die weer es een pilsje en dan was je met zo'n groep dus een rondje, dat kostte ook veel geld. En eh.. vaak entree of zo, dat was d'r ook wel bij". Ze zijn vooral week-end stappers. "Maar ja, toen ik op het laatst geld begon te verdienen, nou dan was het anders. Dan ging ik zaterdagavond de stad in, nou en zondags. Zondagmiddags, ja". "En ik heb wel gehad, een behoorlijke tijd dat ik donderdag, vrijdag, zaterdag en zondag wegging". Het hebben van werk heeft evenwel ook een regulerende functie. "Toen ging ik veel minder want door de week dan ging ik in iedere geval al niet, want dan was je eh.. dan kon je het werk wel vergeten want dat was dan niet zo prettig om dan eh.. aan het werk met een kloppende kop daar eh.. rond te lopen enzo. Dus dan ging je puur alleen in de weekends".

Bij het uitgaan of optrekken met vriendengroepen kunnen ze in aanraking komen met (soft-)drugs. Sommigen wijzen het bij voorbaat af. "Ik heb het nog nooit gebruikt, ik kom er ook niet aan". Anderen proberen het eens. "Alleen soft-drugs, gelukkig wel. [...] Ja, tijdelijk. Ja, de andere jongens die deden het ook ja. En ja, ik was onverschillig. Het maakte me niet zoveel uit. Het was bij mij elke avond feest in die tijd". Door het gebruik van alcohol en drugs voelen ze zich wat vrijer en leggen ze makkelijker contacten. "Nou ja, daarvoor (voor het uitgaan, S.M.) even een pilsje en stickie of niet echt dat we lam waren of zo, maar dan op stap, hè. Ja je had wat, je voelde je een stuk zekerder op moment. Niet dat je smoordronken in een bar, gewoon licht aangeschoten. Nou ja dan ging je op zoek, hè. Je zat wat te ouwehoeren. Eh.. je zag een meisje, je vraagt haar te dansen. Nou ja eh.. ja dan eh.. wij tenminste, wij probeerden haar zo gauw mogelijk naar huis zien te krijgen. Dat lukte ook niet altijd. Ja, ja ik weet niet hoor, misschien dat het toen allemaal makkelijk ging. Ik vond: Ja, ik was toen jong. Je stapte veel gauwer op iemand af".

Met verslaafden hebben ze weinig op. Junks houden ze op afstand. Dat geldt ook voor diegenen, die zelf wel eens soft-drugs hebben gebruikt. "Dan ging ik gewoon eh.. ging ik gewoon weg. Ik zeg: Jij gebruikt dat spul maar. Ik zeg: Bekijk het maar". Ook op groepsniveau is er sprake van informele controle. "Die groep die wij voorheen altijd hadden, daar pasten we echt eh.. wel voor op. Als zo iemand er dan bijkwam dan zeiden we: Of het ene of het andere. Stoppen met die handel of je hoort d'r niet bij".

8.4.1. Vormen van deviantie en delinquentie

Deze levensstijl kan worden getypeerd als overwegend respectabel. De deviantie die zich voordoet is een combinatie van leeftijdsgebonden experimenteelgedrag met groepen leeftijdgenoten in de vrije-tijd. Deze vormen van deviantie delen kenmerken als: impulsiviteit, expressiviteit, exploratie, solidariteit, masculiniteit en voorbijgaandheid ('transiëntie'). Deviantie is verbonden met de specifieke jeugdfase van deze arbeidersjongens — de secundaire en begin tertiaire socialisatiefase -, maar wordt door de groep ook gereguleerd. De vormen van delinquentie zijn ingeperkt — het zijn voornamelijk bagatel delicten. Ze zorgen ervoor dat de relevante levensopgaven — werk, gezin, toekomst, respectabele reputatie — niet definitief in gevaar komen. Ten aanzien van deviant gedrag is in deze milieus een redelijke tolerantie. Deze jongens weten dat en handelen dienovereenkomstig. Hoewel een aantal incidenteel wel eens kleine vermogensdelicten kan plegen, wijzen de meesten dit af. Sommige delicten zijn wat genormaliseerder; fietsendiefstal definiëren ze vaak als 'lenen'. "Ik heb wel eens een keer een fiets gejat, wie niet hè. Stond ik bij een of ander busstation en kon ik niet naar huis. Ik denk van: Nou ja, ik moet maar even een fiets lenen. [...] Nee die hield ik niet. Die zet je gewoon ergens neer. Je moet even een fiets hebben. Als ik er nu zo over praat dan is het natuurlijk wel sneu voor degene van wie de fiets is, maar op dat moment, ja, ik dacht van: Nou ja God. Ik weet niet, je bent zestien of zeventien jaar en ja, je doet het gewoon".

Het risico bestaat dat een enkeling (tijdelijk) doorschiet, maar al dan niet door schade en schande wijs geworden, kiezen de meesten na verloop van tijd eieren voor hun geld. Zou men, na een initiële fase van kruimel-delicten, eventueel doorgaan met het plegen van meer ernstige en instrumentele vormen van delinquentie — met bijbehorende effecten van een hogere frequentie, krijgen van een strafblad, een negatieve reputatie e.d. — dan loopt men het risico 'af te zakken' naar een levensstijl als dat van type I. Doorgaan op het pad der delinquentie leidt immers tot een breuk met significante anderen en het in gevaar brengen van sociale en maatschappelijke bindingen, toekomstperspectieven e.d. Gesteld kan worden dat de mannen van deze levensstijl investeren in hun eigen 'respectabiliteitsproject'. Naar leeftijdgenoten met een delinquente reputatie hanteren ze dan ook vermijdingsstrategieën. "Ik heb wat dat betreft nooit geen verkeerde vrienden gehad hier. Maar ik verneem het zelf ook vrij gauw genoeg. Ik heb eh.. tien jaar gewoond hier op de (wijk), en achter mij woonde ook een jongen. En in het begin had ik er wel wat contacten mee. Op een bepaald moment, nee dat zag ik niet eh.., dat waren niet echt makkelijke figuren. Ook contacten met de politie enzo. Ja een beetje

ouwehoeren en de boel op stelten zetten. En daar neem ik gauw afstand van, daar heb ik later ook geen contact meer mee". "Ik ken wel een paar jongens, die stelen dus eh.. daar bemoei ik me niet mee".

Vormen van deviantie en 'kruimel'-delinquentie die binnen deze levensstijl 'passen', zijn vaak verbonden met het onder elkaar rondhangen op straat en het week-end stappen. Daarin is ruimte aanwezig voor het zoeken naar spanning en avontuur, het uithalen van geintjes en ouwehoeren, het zoeken naar een masculiene identiteit. "Ik mocht graag een grapje uithalen, wat lol trappen enzo. Ja ik bedoel vernielen enzo niet hoor. [...] Eh.. auto op blokken zetten, met de wielen van de grond zo'n stukje en dat de mensen dan weg willen en niet weg kunnen komen en dat soort dingen weet je. Echt eh.. nee vandalistisch zijn we toch niet geweest, de boel afbreken enzo niet, maar ja daar zag ik het nut ook niet van in". In deze fase zijn ze ook mobieler; de meesten hebben een brommer en het stappen is niet langer meer buurtgebonden of lokaal. Ze komen dientengevolge met andere en oudere groepen leeftijdgenoten in aanraking. "Toen gingen we meer stappen natuurlijk, ja. Ja, toen kwam je ook wat onder eh.. onder andere vrienden en kennissen weer, een beetje ouder, tussen zestien en twintig in, twintig jaar toch wel. [...] Eh.. ja echt d'r op uit trekken hè. De wereld een beetje verkennen. Daar eens zien en daar eens zien. Daar ben ik altijd wel een voorstander voor geweest, nou nog trouwens. Dat was een leuke tijd". Uitgaan wordt tot op zekere hoogte synoniem met stevig drinken en in het verlengde daarvan wat meer ontremd gedrag. "Nou, d'r waren erbij die waren echt eh.. ja die, die lusten d'r wel één en dan ga je automatisch eh.. ga je ook mee drinken en toen op 't laatst, ja dan kom je d'r eh.. steeds eh.. meer met die groep en dan wordt het eh.. automatisch meteen al bier of zo. Daar praat je al bijna niet meer over". Het optrekken met kameradengroepen, in combinatie met uitgaan, versiergedrag en alcoholgebruik, kan leiden tot rivaliteit met andere groepen. Men verwacht dan van elkaar onderlinge loyaliteit en steun. In combinatie met het handhaven van een eigen reputatie kan dat leiden tot individueel en groepsgeweld. "Bij het uitgaan wel, maar toen zaten we ook in een groep, een bepaalde vriendengroep. Ja, dat was wel vaak ruzie, ja. Dat hoorde er in die tijd bij, denk ik, bij ons wel tenminste. En je moest absoluut niet zeggen: Ik doe niet mee, of ik ga weg, dan hoorde je er niet meer bij. Je kreeg ze zelf ook wel eens goed". Elkaar uitdagen, het handhaven van een bepaald territorium of groepsreputatie, het beschermen of versieren van meisjes, kan makkelijk ontaarden in knokpartijen. "Berucht, nee, niet berucht. Ze wisten wel wie we waren, laat ik het zo zeggen. Maar niet dat we iedereen tegenkwamen, die we in elkaar sloegen, of zo, nee. We waren jongens en we hadden plezier, we gingen weg, uit. Meisjes versieren, dat was ons leven in het weekend, dat was mooi". Meestal blijft het elkaar uitdagen ritueel van aard, maar zo af en toe kan het uit de hand lopen en spiraal imponergedrag naar meer serieuze vechtpartijen. De groep kan evenwel ook een dempende invloed uitoefenen. "We kwamen natuurlijk voor elkaar op, jawel maar later niet meer. D'r is altijd één in de groep die doorgaat, hè. En op een gegeven moment dan hangt het je de strot uit en eh.. zeg je gewoon: Als je ruzie zoekt dan eh.. red je je eigen maar. Ik wil d'r niet steeds voor inspringen". Desondanks escaleert incidenteel knokken soms in meer serieuze vormen van geweldpleging. In dergelijke gevallen is er sprake

van een diffuus dader-slachtofferschap, zeker als vechtpartijen een meer massaal karakter krijgen; de uitkomst krijgt dan een zekere onbepaaldheid, afhankelijk van escalerende en remmende factoren. "Nou later was het wel zo, toen ik eh.. om twintig jaar was, toen hadden we toch wel een groep die eh.. als d'r één iets kreeg en het bleef dan bij de ene, dan bemoeiden we ons d'r niet mee. Maar als er meer zich mee begonnen te bemoeien en die begonnen dan één van onze groep met een paar man eh.. lastig te vallen of in elkaar te schoppen, ja dan eh.. bemoeide je je d'r toch ook wel mee. Het was nooit zo dat we iemand lieten stikken". Soms blijft het niet bij het gebruik van vuisten alleen (knokken). "En d'r zijn hier ook verscheidene zijn hier neergestoken. D'r zijn eh wel een paar die het met hun leven hebben moeten bekopen of die een oog kwijt zijn geraakt of die eh.. in een kwartier tijd met een ambulance vanuit Drachten naar Groningen zijn eh.. geracet om naar eh.. nog maar eh.. misschien nog vijf minuten later ook dood waren geweest. Die een steek tussen het hart en de longen hadden gehad. Dat heb ik toch ook wel, eh.. goeie bekenden die hebben toch ook wel van gehad die dat eh.. hebben beleefd".

Ik heb nogal uitvoerig bij het knokken stil gestaan, omdat het soms kan uitmonden in een proces-verbaal. "Nou toen hebben ze, de politie die heeft er werk van gemaakt. [...] Die jongen is bij een dokter geweest. Die had last van z'n maag en hij had een klap in z'n gezicht gekregen. De rechercheur heb gezegd dat hij het bij een berisping zou laten, dus ik zou er niks meer van horen. Nou misschien twee, drie weken later, ik ging eh.. we naar L. moesten, voor het gerecht. Nou en eh.. ik stond voor de rechter. Zo en zo en dat en dat. Nou hij zegt: Wil je ook in hoger beroep. En dan hadden ze van te voren al gezegd: Het is vijfhonderd gulden, een boete van vijfhonderd gulden. Nou en eh..: Wou ik in hoger beroep. Ja, weet ik veel wat hoger beroep was, ik wist van niks. Ik ben er nooit mee in aanraking geweest, met zo'n gebouw hè. Nou ik naar huis, alles aan me vader verteld. Ik zeg: Wat is eigenlijk hoger beroep? Nou, dat en dat. M'n vader een brief geschreven en toen hebben we er nog een advocaat er bij gehad. Dat kostte niks die advocate. Maar het heeft niks geholpen, bleef het op vijfhonderd gulden".

Een enkele keer is er sprake van het plegen van meer ernstige vormen van (vermogens)delinquentie. Ze raken erbij betrokken door een combinatie van bijvoorbeeld geldnood, 'slechte vrienden', avontuur e.d. Ze zijn dan vaak 'meeloper'. Zo is een respondent ondermeer veroordeeld tot een geldboete wegens vuurwapensmokkel. "Ja nou ja, je hebt ook een tijd dan spook je wel eens dingen uit. Ik bedoel: Ik was nog geen achttien. Je reed al in een auto en ja dan word je ook wel eens gepakt en zulk soort dingen, ja. Maar verder geloof ik eh.. nee. [...] Eh.. ja toch, dat was eh.. nou door vrienden, hè. Verboden vuurwapenbezit enzo, smokkel. Maar ja, goed ik ben echt mee geweest voor de avontuur enzo dus. Ik ging gewoon voor de eh.. voor gein ging ik mee, voor avontuur. Door een ander z'n toedoen ben ik dus eens een keer opgepakt wegens verboden vuurwapenbezit, dus eh.. waren dan weer van die half criminelen waren d'r weer bij natuurlijk. Ik ben toen eh.. voor dat verboden vuurwapenbezit ben ik toen veroordeeld. [...] Ik heb gewoon een geldboete gekregen, maar ja goed, ik wist

wat het risico inhield dus eh.. ik heb daar verder ook nooit geen drukte mee gemaakt niet, nee. Ja, want ik was er bij hè, dus eh.. ik was ook in het bezit geweest dan hè, maar eh.. die straffen waren toen niet zo hoog, want je, dat was wel gemoedelijk eh.. aangeboden hoe ik dus in de situatie d'r bij was. Dat hadden die jongens ook al gezegd van: Nou ja, hij doet mee voor spek en bonen, om zo maar te zeggen. Maar ik heb geloof ik ook maar honderdvijftig gulden bekeuring gehad". Een andere respondent komt in aanraking met justitie door 'joy-riding'. "t Is wel es zo dat eh.. toen ik zeven-tien was, toen ben ik al es een keer eh.., toen heb ik een paar jongens kennen geleerd. Toen ben ik een tijdje ben ik bij die andere groep ben ik weggeweest en dat waren toch wel.., die jongens waren toch wel bekend bij de politie. Die al vaak wat hadden uitgevreten en voor diefstallen en eh.. dat zulks soort dingen. En die hadden toen eh.. gepland om hier bij (garagebedrijf) een auto te stelen en toen wou ik in eerste instantie al niet mee want dat leek me al niks, want ik had nog nooit zulke dingen gedaan. Maar ja, naarmate hoe meer bier je kreeg en d'r werd maar op je ingeprikt om toch maar mee te gaan. Toen ben ik op 't laatst toch maar meegegaan en toen hebben we hier een auto gestolen. [...] Maar het was ook helemaal niet om die auto te doen of zo dus eh... En dat was niet, van mij ging dat niet uit, maar dat was eh.., ja eigenlijk eh.. ik moest wel mee omdat ik toen wel kon rijden en daar ging het om. Dat is ook de enigste keer dat ik er geweest ben. [...] Zulke dingen kunnen natuurlijk niet en eh.. het was, eh.. ja het was meer meeloperij. Je bent eh.. gewoon overgehaald en hoe meer, je krijgt natuurlijk meer bier dan word je ook makkelijker. Dat je denkt van: Nou ja, ik ga maar mee of zo, maar daarna. En voor die auto daar zijn we ook voor opgepakt, maar dat hebben de jongens later toch ook wel eh.. gezegd tegen de politie. Dat het 't eh.. mijn idee niet was en dat ik eh.. echt door hun was overgehaald en daar ben ik dus ook voor veroordeeld en heb ik een straf gekregen van, een boete gekregen van vijftig gulden en daarna heb ik ook niks nooit weer wat uitgehaald. Want het was eh.. natuurlijk een goeie afleer. 't Is nu eh.. nou ja negen jaar geleden, dus eh.. en in die tussentijd heb ik nooit weer wat gehad. En dat wil ik ook niet weer. Verder nooit weer wat, nee. Nee en eh.. verder ook nooit weer opgepakt".

Terugkijkend op hun delinquentie geven ook deze respondenten aan dat dat nu een afgesloten periode is. "Ja kijk, dat doe je nou toch niet meer. Het is nou zo lang geleden. Ja de jeugd is nou voorbij, hè". Ze beseffen ook dat ze door hun volwassen status nu meer 'sanctiegevoelig' zijn. "Ik kreeg natuurlijk wel een naam. Niet dat ik dat mooi vond, absoluut niet. Ik hou het zoveel mogelijk stil, natuurlijk. Ik wil niet dat andere mensen dat weten, of dat ik vast heb gezeten. Ja dat strafblad zal wel altijd blijven, denk ik. Ik vind wel, dat na zoveel jaar het, vijf, zes jaar, ze na een bepaald aantal jaar toch wel weer het strafblad kunnen vernietigen. Vind ik wel. Behalve als je iets ernstig, ernstig delict hebt gepleegd. Ik vind toch niet, dat je je hele leven zo'n last op je schouders moet hebben. [...] Als ik het kon overdoen had ik het anders gedaan. Nee, ik heb het gehad".

8.5 Arbeidsmarktoriëntatie

In de arbeidsloopbaan van dit type komen veel van de werkervaringen van de beide vorige typen terug. Snel na school aan de slag, veel baanwisselingen dan wel ontslag wegens werkvermindering, soms nog uitzendwerk en dan definitief werkloos. Ook deze jongens zijn opgevoed met de gedachte dat werken hoort. Werken is dan vooral met de handen werken. Hun (beroepsoriënterende) schoolopleiding bereidt hen daarop voor. Na hun opleiding komen ze veelal terecht in de bouw, onderhouds- en schilderwerk, bij wegenbedrijven, in fabrieken. Het aanwezige arbeidsethos is vooral instrumenteel van aard.

Als schoolverlater zoeken ze in eerste instantie zelf een baan. Soms spelen netwerken van familie, tips van vrienden e.d. een bemiddelende rol. "Ik ben gelijk eh.., nou dat had z'n voordeel ook weer natuurlijk, ik ben gelijk toen ik van die school af kwam, met m'n schildersdiploma in m'n zak, ben ik gelijk aan het werk gekomen. Dat was wel een voordeel toen, maar ja dat was in negentienzesenzeventig was dat, dus ik bedoel toen was er nog werk vol en je bent dan nog jong en eh.. M'n vader die had dat eh.., nou geregeld via een baas en ik kon daar gelijk aan het werk komen". De branches waarin ze werken zijn nogal gevoelig voor invloeden van seizoensaanbod en economische fluctuaties in bijvoorbeeld de orderportefeuille (werkvoorraad). Ze krijgen vaak ontslag wegens werkinkrimping, bedrijfssluiting e.d.. "Ja, dan moet je weer wat anders zoeken natuurlijk, want ik was niet één: Blijf maar lekker thuis zitten. Dat kan ik niet. Ja, nou ik ging gewoon naar de bazen toe, ging ik gewoon heen en dan vroeg ik gewoon of ze mensen konden gebruiken. Nou toen ben ik bij eh.., ook weer bij een andere firma terecht gekomen, via weer een andere kennis van mij en daar ben ik eh.. goed twee jaar geweest en toen ging die baas die ging failliet". Sommige respondenten maken dergelijke verwickelingen meerdere malen mee. "En toen ben ik daar, wegens werkinkrimping moesten er mannen eruit, toen ben ik daar weggegaan. Toen ben ik naar (wegenbouwbedrijf) toe gegaan, ben ik op eigen initiatief ben ik er gewoon heen-gegaan. Heb ik gevraagd om werk, weet je wel. Nou direct een formulier erbij. Ik kon direct maandags beginnen als uitzetter. Nou, en dat heb ik nou allemaal aangeleerd. Gewoon voor het asfalt weet je wel. Daar heb ik anderhalf jaar gewerkt. Ook weer werkinkrimping. Alles ligt dood gewoon". Door de baanwisselingen is hun rechtspositie vrij kwetsbaar: ondermeer door het bekende 'last-in, first-out' principe. "Het was altijd weer om dezelfde reden. Dan eh.. was d'r weinig werk meer en werden degenen die als laatst aangesteld worden die moesten d'r dan weer uit".

Als er geen vast werk meer voorhanden is, probeert men nog werk te vinden op uitzendbasis. Meestal werken ze dan als inleenkracht op flexibele basis. "Twee jaar bouw. Was geen werk meer. Werkvermindering. Daarom zeg ik: Dat is, was in die tijd toen eh.. minder werd. Ja, anders had ik nog steeds op de bouw gezeten. Ja, eh.. dat vind ik mooi werk, de bouw. Toen ben ik gaan zwerven hoor. Toen ben ik via uitzendbureau, uitzendbureau, uitzendbureau, noem maar op". Men kijkt nogal verschillend aan tegen uitzendbureaus. Gedeeltelijk hangt dat samen met de verzorgingspositie. Respondenten met gezinsverantwoordelijkheid vinden de onzekerheid maar niets. Alleenstaan-

den hebben wat dat betreft een wat ruimere keus. Voor hen gelden positieve aspecten als afwisseling, wat avontuur e.d. Nadelen die in meer algemene zin genoemd worden, zijn: de ongewisheid van de werkperiode, het gevoel lullige karweitjes te moeten opknappen, de valse voorspiegelingen van een vaste baan en de onderbetaling. "Nou, als je het uitzendbureau er niet bij rekent, vijf jaar (werkloos). Ja, ik heb dan ook wel eens gewerkt voor het uitzendbureau, weet je wel, maar dat is sporadisch, ja. Dat is meestal een korte tijd. [...] Van alles. Veevoederfabriek, autofabriek, glaswolfabriek, glasfabriek, even denken, fietsfabriek". "Dat was via een uitzendbureau en dat was drie maanden was je, hup weer weg. Dat is makkelijk genoeg omdat je nog jong genoeg was, dus ze konden je even, hup een schop geven en eh.. het was weer gebeurd dus eh... Nee, ik heb eh.. uitzendbureaus heb ik een hele slechte ervaring mee en eh... Ik heb naar mijn gevoel heb ik eh..in die tijd te weinig verdiend en volgens mij werd er een beetje misbruik van je gemaakt. Eh.. naar mijn mening werd er wat achterover gedrukt ja". "Ik was toch niet één om thuis te zitten niet, dus eh.. ja dan drukken je ze je daar maar heen. Krijg je verhalen van: Ja, dat is prachtig enzo en dan kwam je d'r op een gegeven moment en dat bleek helemaal niet zo waar te zijn. Dan moest je het slechtste werk doen wat eh.., nou ja, wat een hond nog niet eens wil doen om zo maar te zeggen. Nee nou daardoor heb ik echt een beetje een hekel gekregen aan uitzendbureaus, ja".

Sommigen hebben het 'geluk' een part-time baantje te krijgen. "Ach ja, je bent 's morgens anderhalf uur bezig dus (vijftien uur per week schoolvervoer, S.M.). Je hebt geen volledige dagtaak. Als ik het als volledige dagtaak kon krijgen, dan deed ik het wel. Maar toch wel een beetje contact met buiten. Ja, ik ben nu ingeschreven als magazijnbediende, als chauffeur en nog iets, dat weet ik zo niet. Ja, dit wordt mijn derde jaar. De totale uitkering is ongeveer achthonderdvijftig gulden of zo, daar gaat die tweehonderdvijftig weer af. Ik heb gewoon het minimum jeugdloon of uitkering. Ja het gaat er gewoon af, wat ik daar verdien, gaat hier er weer vanaf. Daarom zoek ik ook wel eens iets anders, want je wordt niet gestimuleerd. Ja, het gaat er volledig vanaf, van wat ik daar verdien, maar ja, je hebt wel regel. Als je niks zou doen, dan eh.. ja, dan bleef je op bed liggen, om een uur of tien er af".

De werkloosheidsbeleving hangt natuurlijk samen met de vroegere werkervaringen. Hoewel sommige banen beter bevielen of beter betaalden dan andere kan gesteld worden dat werken op zich een normale zaak voor hen is. Werken hoort, dat is de norm; werkloos-zijn en een uitkering moeten aanvragen staan daar haaks op. "Daar had ik eerst moeite mee om daar in zo'n wachtkamer (van de Sociale Dienst, S.M.) te zitten. Ja, daar schaamde ik me toch wel voor". Het arbeidsethos scharniert enerzijds om het volwaardig lid zijn van de samenleving en anderzijds om de financiële onafhankelijkheid/kostwinnersideaal. "Dan doe je weer een beetje mee aan de maatschappij en dan heb je wat loon. Eh.. ja, ja het gaat overwegend om het geld, en een beetje te verdienen. Nou ja, en je wilt wat meer verdienen, dat je wat vrijer bent en om leuke dingen te doen, ja". "Eh.. heel belangrijk (betaald werk, S.M.). Zowel met sociaal contact met mensen dan wel financieel. Ik vind dat ik mijn vrouw en kinderen niet eh.. tekort kan

doen, omdat toen ik getrouwd ben, gekozen heb voor het huwelijk en ik kinderen wou hebben dus eh, ja ik vind het zeer belangrijk".

Ze ontdekken dat een niet afgemaakte of niet adequate opleiding, een verbrokkeld arbeidsverleden, te lang uit de running hen minder aantrekkelijk maakt voor werkgevers. Tegen het gebrek aan diploma's en relevante werkervaring kunnen ze alleen hun wil om te werken plaatsen. "Maar het is natuurlijk zo, ik heb niet zoveel te bieden, maar ik vind wel eh.., ik denk wel: Als ik ergens aan het werk kom, ja nou, dan weet ik dat ik dat werk kan. Dat weet ik. Als ik in een garage kom te werken weet ik dat ik die auto's repareren kan. [...] Maar hè, een baas die vraagt altijd naar een bepaalde diploma of opleiding. En dan met enige jaren ervaring erbij ook nog soms. Kijk, want dan schrijf ik daar op en dan kun je op je vingers wel natellen dat dat niks wordt". "Maar het begint nou echt, ik wil nou per se aan het werk. Dus ik heb nu ook een heleboel sollicitaties. Ik schrijf op alles. Ook de gekste dingen. Maar ja die eisen, die zijn veel te hoog voor mij. Maar ik probeer het wel".

Ze ervaren nu dat 'de bazen' niet meer op hen zitten te wachten. "Ik bedoel: Ik word steeds ouder en het wordt steeds moeilijker. Elk jaar wordt het steeds moeilijker en ik ben veels te duur, dus ze nemen liever jochies van achttien aan. Die zijn natuurlijk veel goedkoper, maar ach". "En dat was net in de tijd dat ik net getrouwd was en wij ons eerste kind verwachten en ja, als je dan weer gaat solliciteren dan wordt het moeilijk, want dan zit je weer in een andere belastinggroep natuurlijk en dan wordt er gezegd: Ja kijk jongen, je bent zo oud en we hebben liever één van achttien, hè, ja zeventien, achttien jaar. Kijk toen eh.. nou toen hebben we een zware dobber gehad, toch wel. Ja je zat wel in de WW natuurlijk en je ging van de WW wel naar de WWV, maar ja op een gegeven moment ook solliciteren, maar niks, helemaal niks".

Wanneer ze uitzicht op een vaste baan zouden hebben, willen ze wel verhuizen. "Als je altijd thuis zit, en je kunt een keer een baan krijgen en eh.. dan moet je ook de consequenties ervan nemen. Moet je verhuizen, nou dan moet je maar verhuizen. En zo denk ik dan hè, want je kunt geen eisen meer stellen vandaag de dag. En zij eisen, ja dat is het hem". Voorwaarde is natuurlijk wel dat een eventuele relatiepartner ermee instemt. "Oei dat is heel moeilijk. Als het moest, ja dan deed ik het toch wel. Maar ja ik voel mezelf, kon me dat niet zo veel schelen hoor, als het moest dan eh.., of moest, maar als ik daar werk kon krijgen in het westen dan deed ik het wel, maar ik denk niet dat ik het bij m'n vrouw en kinderen voor mekaar krijg".

Hoewel de meesten liever rechtstreeks aan de slag willen, is een aantal bereid om bijdan wel omscholing te volgen. "Maar ja, dat kan me ook niks schelen. Als ik één keer in de week naar school toe moet of zo. Kijk, want dat had ik net zo goed met cipier, of gevangenisbewaarder (sollicitaties, S.M.). Kijk, dan moet ik ook één keer in de week naar school. Ja. En nee, daar zie ik geen probleem in. Nee, ik zou niet weten waarom. Maar als je wat wil proberen dat moet je ook doorzetten en dan moet je, als ze zeggen: Je moet één dag leren, nou. Nou zo denk ik gewoon". Eventuele bij-/omscholing moet wel een zekere baangarantie bieden. "Allerliefste wat je wilt is vast werk natuurlijk,

maar dat was toen al moeilijk". "Ja, daar heb je een beetje vastigheid. Ja. [...] Vrijdags zitten ze (de bazen, S.M.) te lachen en maandags krijg je een brief in de bus dat je ontslagen bent of zo. Klopt, ja. Ja, dan ben je gewoon een nummer hè. Vaak dan werd er voor die tijd ook niet even over gepraat of zo".

Hoewel ze nog steeds de voorkeur geven aan een redelijke baan met een redelijk inkomen, beseffen ze dat ze geen eisen meer kunnen stellen. "Ik stel helemaal geen eisen, hoewel ik denk, dat als ik de hele dag achter een lopende band zou staan, jaar in jaar uit. Dat eh.. dan zit mij dan niet lekker. Ik ga dan in ieder geval niet mooi opgewekt naar het werk, hè, dus er is ook verschil tussen werk en werk. Maar ik zeg niet van: Ik neem het niet. Als je zegt van: Nou dit wil ik niet en dit wil ik niet, dan is het ook je eigen schuld". Ze hebben het idee dat ongeschoolden meer kans hebben dan zij. "Dus wat doen ze dan, nemen ze uitsluitend ongeschoolden aan. Iemand, ja met enkele jaren voortgezet onderwijs. Maar voor de rest niks. En die kunnen ze ook overall voor zetten. [...] Ja, te hoog voor het lagere, ja inderdaad, maar te laag voor het hogere werk. Dus ik zit er net tussen in". Het krijgen van een baan wordt ook verbonden met een zekere dosis geluk. "Ik heb wel vaak gesolliciteerd, maar dan werd je opgeroepen en dan hadden ze één of twee mensen nodig en dan gaan ze vijftien mensen proberen, dat is natuurlijk heel erg moeilijk. Dan is er altijd wel eentje bij die ervaring heeft en die wordt natuurlijk aangenomen. Ik had geen ervaring meer na zoveel jaar. Dat is ontzettend moeilijk. Ja, d'r zijn zo veel mensen die solliciteren, dat je moet maar net geluk hebben".

Onvermijdelijk is dan dat bij een enkeling een gevoel van gelatenheid optreedt. "Nou, pessimistisch ben ik niet. Ik denk er helemaal niet eens meer zo veel aan. Je zit nu al zo lang zit je thuis, het begint op het laatst een gewoonte te worden. Je ziet het op het laatst ook niet meer zitten hè, als je heel vaak gesolliciteerd hebt en je bent iedere keer afgewezen dan op het laatst dan hoeft het niet meer. Dan weet je toch van te voren al dat je het weer terugkrijgt. Vaak kom je niet eens voor een sollicitatiegesprek, dan is het alleen maar de sollicitatiebrief, en die wordt daarna meteen al, dan krijg je een bedankje dat het eh.. niet hoeft. Dat je niet uitgekozen bent voor een gesprek of zo". Men ziet om zich heen dat ook anderen al langdurig werkloos zijn. "Nou ja, je voelt je door alles wat erover geschreven en gezegd wordt, voel je je dan vanzelf wel werkloos. Dus eh... Maar ik zie mezelf niet zo als werkloze. Je denkt er eigenlijk helemaal niet bij na. D'r zijn bij ons eh.. in de buurt zoveel mensen die geen baan hebben. Dus eh.. je steekt er ook helemaal niet uit. 't Is niet zo dat ik de enigste ben. Dat ik één van de twee of zo ben. Dat is eh.. d'r zijn d'r genoeg. In iedere flat daar zit wel één. Kijk, mensen die gewerkt hebben en die dus ook zonder werk zitten. Die zitten daar bij ons ook genoeg". Anderen reageren met een toenemend verlies van eigenwaarde. Het gevolg kan zijn dat hoe meer frustrerende ervaringen men heeft, des te onzekerder men begint te worden. "Je gaat nu echt naar een sollicitatie bijna al met het gevoel van: Nou, ik ga er heen, maar het wordt toch niets. Dan ben je ontzettend onzeker en dat moet toch wel veranderen, want die onzekerheid kan overslaan op de man of vrouw waarmee je praat en dat is natuurlijk niet een goed teken". Ze denken dat ze erop

aangekeken worden. "Ik vind dat er veel verandert omdat in het begin ging het allemaal langs me heen, maar nu vind ik het echt... geneer ik me toch wel als ik ergens zit en mensen beginnen over de werkloosheid te praten. Dan vind ik het toch erg, ja. Dat heel veel wel werk hebben en ik niet. Je wordt er toch nog vaak wel op aangekeken, ja. [...] Niet door mijn familie, maar wel vrienden of bekenden. Ja, wel eens met een meisje waarvan de ouders natuurlijk.. of natuurlijk, voor hen is dat natuurlijk. Werkloos ja, begrijpelijk. Iedereen wil het allerbeste voor zijn eigen kind, maar ja, je wordt bij verstek al veroordeeld natuurlijk".

Door de werkloosheid kunnen ze gedeeltelijk in een isolement geraken. Je kan zeggen, dat hun leefwereld inkrimpt. Sociale contacten nemen af, het meedoen aan allerlei zaken kost te veel geld, een abonnement op een krant, een tijdschrift (en dus ook informatie over vacatures) kunnen ze zich niet veroorloven enz. "Nou, een heleboel vrienden die hebben toch wel werk, maar ja veel van die vrienden is niet overgebleven. Het is toen in één keer, in één klap was het gebeurd en dan helemaal niet met ruzie of zo maar daar, daar ga je wat minder heen en op het laatst dan gaat het toch steeds wat eh.., verdwijnt het meer dus eh..".

Hun grote angst is permanent buiten spel te komen staan. "Nou, ik word ouder. Ik weet niet, nog even en dan is het allemaal voorbij. Dan ben ja al zo... Nou ja, te oud, ik ben nog jong vind ik, maar.. voor werk natuurlijk wel. Dat wordt steeds moeilijker. Ik moet nu zorgen dat ik nu aan het werk kom. Anders is het straks echt te laat, hè, en ik wil niet mijn hele leven werkeloos blijven". Het zal ook geen verbazing wekken dat sommigen denken aan het starten van een eigen zaak. Maar ook hier liggen tussen droom en daad praktische bezwaren en wettelijke belemmeringen als startkapitaal, bedrijfsruimte, vestigingseisen e.d. "Ja, maar mijn hele opzet was eigenlijk dat ik wat voor mezelf ging eh... Kijk, want administratief, boekhouden en dat soort dingen kan ik zelf wel. Diploma's heb ik er van enzo. Dus ik denk van: Eerst automonteur en daarna plaatwerker. En dan wou ik graag m'n middenstand doen, vestigingsdiploma hè. Dus ik had het allemaal, mijn toekomst in beeld wat dat betreft. Nou ja dan bel je zo'n arbeidsbureau en dan krijg je te horen: Dat kan niet".

8.6 Huwelijksoriëntatie

Voor deze mannen is het gezinsideaal een vanzelfsprekende zaak. Op het eind van de secundaire socialisatiefase heeft een aantal jongens een min of meer stabiele relatie. Anderen zijn daar nog niet aan toe gekomen of de relatie is verbroken. Wanneer er sprake is van een vaste vriendin dan heeft dit consequenties voor de omgang thuis en met de vriendengroep. Jongens met een vriendin gaan zich meer oriënteren op een gezinsmodel. Samenwonen danwel trouwen is een reële optie geworden. In die zin neemt de woon- en gezinssituatie in de tertiaire socialisatiefase bij dit type uiteenlopende vormen aan; sommigen wonen nog thuis, anderen wonen zelfstandig en nog weer anderen zijn getrouwd en bevinden zich in de jonge kinderfase. Degenen, die thuis wonen kunnen het thuis goed vinden. Ze hebben weliswaar de verwachting wel op eigen benen te gaan staan, maar 'het verzorgingsaanbod' thuis en de bescheiden kost-

geldbijdrage zien ze nu nog als voordelen. Als ze te zijner tijd een relatie zouden beginnen, dan verandert dat de situatie, maar ze vinden het nu nog gezellig. "Nou, het bevalt in zoverre, het eten en alles staat klaar. Ja, en alles wordt gewassen. Maar trouwens, ja ik denk wel eens na, om uit huis te..., maar ja, dat eh.. die mogelijkheid is eh.. financieel. Eh.. het zou misschien kunnen als de uitkering anders wordt. [...] Ik betaal nou een kleine vergoeding. Financieel eh.. ja, ja het gaat gemakkelijk zo". Een belemmering om zelfstandig alleen te gaan wonen, vormen de hoge kosten. "Je kunt niet altijd thuis blijven zitten natuurlijk. Hoe goed het ook bevalt. En vanwege de centen nu is het natuurlijk ook een stuk voordeliger. Je wordt in uitkering, natuurlijk kom je natuurlijk wel wat hoger, dat scheelt geloof ik iets van honderdzesig gulden of zo, maar ja daar betaal je geen huur van en gas en elektrisch en daar eet je nog eens een keer van en dan blijft hetzelfde bedrag... Ik moet hier wel kostgeld betalen en dat is dan honderdveertig gulden van die achthonderd en vijfentachtig af, maar verder blijft, alle centen blijven gewoon over".

Sommigen zitten in de overgangsfase tussen het leven van vrijgezel en het aangaan van een vaste relatie. Beide opties hebben voor- en nadelen. "Ja, soms denk je wel es van: Nou ik ben blij dat het nog niet zo is, want je bent helemaal vrij. Je kunt doen en laten wat je wilt. Maar ja soms, als je dan eh.. iedere keer eh.. weer een tijd alleen bent enzo en je zit wat met je ouders in huis, dan denk je eh..: Nou ja, ik wou d'r toch ook wel es uit en eh.. dat je een vriendin of zo had. Waar je dan alles eh.. mee ja deelde enzo, dingen mee deed die eh.. een ander dan eh.. doet". Naast het romantische huwelijksideaal zijn er uiteraard ook verzorgingsvoordelen. "Verkering zou wel prachtig wezen, hè. Nou eh.., als je thuis komt, dat je alles klaarstaat en noem maar op en dat je een beetje contact hebt, met iemand zit te praten, dus eh..".

Wanneer er sprake is van een vaste relatie dan kan dat worden gezien als enerzijds een breuk met het stapverleden en vroegere kameradengroepen, anderzijds als een entree naar een meer volwassen status. "Ja, aan de ene kant had ik er wel moeite mee. Eh.. het vrijgezellenleven op te geven voor het gezinsleven. Jazeker. Heb ik in het begin wel moeite mee gehad. Ja en dacht ik: Nou, mijn maten mooi op stap en eh.. ik zit hier mooi thuis. Ja, dan was het soms, och, och, och wat ben ik dom geweest". De balans slaat na verloop van tijd om in het voordeel van het meisje. "Vrijheid, blijheid. Maar ja, ja god. Van het één kwam het ander. Ik vond haar toch wel een aardig meisje. Ja, nou wat gepraat enzo. Ja, nou en daar heb ik nou nog steeds verkering mee". "Nou toen eh.., toen heb ik een huisje aangevraagd voor mij alleen. Was de, ik wou er graag uit. Gewoon zien hoe dat was. Dus, nou ja dan denk je al gauw na. Nou ja, het is leuker als zij erbij inwoont natuurlijk. Daarom dus".

De partner is meestal afkomstig uit het werkmilieu. Haar opleidingsniveau is vergelijkbaar, veelal huishoudschool. "Ze heeft de huishoudschool gehad en ze heb ook nog gewerkt bij één van die bejaardenflats".

De werkloosheid/uitkeringsituatie leidt er soms toe dat plannen om te gaan samenwonen vooralsnog niet uitgevoerd worden. "Nou samenwonen nog niet. Ik ga pas samenwonen als ik zelf een baan heb, want als een meisje met je samenwoont dan gaan ze

je uitkering toch inhouden hierzo. En ik wil niet op het geld van een meisje zitten teren. Zo zie ik dat althans, nee, dat doe ik niet. Nee, absoluut niet, nee". "Maar het is natuurlijk wel zo, ik heb bijna een jaar verkering. Alleen zij wil beslist op haarzelf blijven en ik ook, zolang ik nog geen werk heb".

De financiële situatie is voor de thuiswonenden en de alleenstaanden relatief rooskleurig. Ze kunnen zich doorgaans wel redden. Voor de gehuwden met jonge kinderen is de situatie nijpender. In die zin zijn er weer parallellen met de getrouwde mannen van het vorige type te trekken. De langdurige werkloosheid trekt een streep door hun geanticipeerde beroepspositie. Ze moeten nu zien rond te komen van hun uitkering en ze ervaren de minimale bestedingsmogelijkheden als fnuikend. Ze hebben het idee dat ze hun vrouw en kinderen te kort doen. Oplossingen zoeken ze vooral in het inperken van de bestedingsmogelijkheden, kortweg meer bezuinigen. Zwart werken en delinquentie zijn voor hen geen reële oplossingen. Deze zijn niet te rijmen met hun morele opvattingen en verantwoordelijkheidsbesef naar hun gezin toe. "Nee, nee, nee want och heden, ik wil mijn uitkering niet kwijt. Anders zit ik daar anders mee. Er moet maar zo'n strafkorting komen. Ik heb ook twee kinderen, dus ik moet er toch aan denken. Ik kan wel zeggen: Nou morgen ga ik daar even heen, zwart te werken. En dan komen ze er achter, dan heb ik me zelf te pakken. Ik word dan bestraft en eh.. ik ben niet de lul, maar de kinderen worden er dan de dupe van. Dat zou eh.., nee". Bovendien vrezen ze de pakkans. "Ik heb nooit zwart gewerkt, nee, ik was te bang dat ze me zouden pakken en dan zit je weer in het zelfde schuitje en dan krijg je korting of je krijgt helemaal geen uitkering meer, nou, dat risico kon ik absoluut niet meer lopen, natuurlijk". Een ander risico dat ze zien is het aangifte doen door derden, zeker als er sprake is van nog een relatief hechte buurtgemeenschap. "Ik denk: Zoals het bij ons ligt, in de buurt waar ik woon, de gemeenschap, als ik het zou doen en ik zou elke dag 's morgens vroeg en dan 's avonds laat weer thuis komen, dat ik gauw getipt werd. Want ik denk dat eh.., ja als één het ziet, dat ie dat toch niet eh.. kan hebben, dat ik bijvoorbeeld wat extra's heb of zo. Nee, ik zou daar eh.. niet aan willen beginnen. Ik gun iedereen werk maar eh.. dan wel een beetje eerlijk wezen, moet wel een beetje eerlijk blijven".

Als ze een kleine (witte) bijbaan hebben, uiten ze vooral bezwaren tegen de beperkte vrijlatingsregel wanneer ze hun bijverdiensten aan de Sociale Dienst opgeven. "Daar is een regeling eh.. voor getroffen (bijbaan). Ik mocht van het verdiende loon, mocht ik vijftientig procent houden en de rest moest ik opgeven. Nou ja goed, doe je dan maar. Ik bedoel: Ik kan het beter zo doen dan als je later gepakt wordt volgens mij eh.. als fraudeur of één of ander".

Met name diegenen die getrouwd zijn, ervaren dagelijks de beperkingen van het moeten rondkomen van een minimale uitkering. Woon- en gezinssituatie (verzorgingspositie), financiële reserves en schulden, bijverdiensten, huursubsidies, ontheffingen en kwijtscheldingen bepalen welke bestedingsruimte aanwezig is. Al hebben sommigen het iets ruimer door een part-time baan of een bijbaantje van hun vrouw, dan nog is het zaak om goed te kunnen budgetteren.

Om de eindjes aan elkaar te knopen zien we vergelijkbare bezuinigingsstrategieën als bij de mannen van het vorig type. "Ik bedoel: Je hebt al niet al die luxe dingen zoals, zoals een auto of andere dingen, telefoon, Dat zijn allemaal dingen, die kun je gewoon er niet bij hebben, die kun je niet betalen". Over het algemeen kunnen de gezinnen van dit type beter budgetteren. "Ik heb gewoon een vast bedrag haal ik in de week op en daar moet ik mee doen. Dan probeer ik niet meer te halen. Ik zorg er wel voor dat ik het zo verdeel dat ik de hele week door kom. Ik moet wel leven kunnen, ja. Kijk, ik heb wel eens een dag, ja dan ben je wat duurder uit, dat is nu eenmaal zo". "De uitkering is laag voor diegene die een gezin hebben, vind ik. Heb ik zelf ook wel. Maar je leeft naar wat je krijgt aan geld. Ik schrijf ook alles op, ik noteer alles. Bijvoorbeeld maand maart veertienhonderdvijfennegentig gulden. Nou, dan komt de huur, dat is tweehonderdvijfenveertig, haal ik eraf hè, min dat. Nou en gas, elektrisch. Eh.. verzekering, dat soort dingen, ja. Alles wat ik uitgeef in die maand schrijf ik allemaal op. De bank houdt het natuurlijk ook bij. Maar ik hou het zelf ook bij. Want doe je dat niet dan sta je gauw honderd gulden in het rood. Of tweehonderd gulden. En daar hou ik helemaal niet van niet. Dus we houden het precies bij, alle uitgaven".

Persoonlijke uitgaven sneuvelen het eerst. Hun kinderen gaan voor. Die willen ze niet de dupe laten worden. "Je moet ook eens wat doen voor de kinderen. Nou, dan wouden ze graag naar Slagharen, ja. Nou en wat eten, nou dan ben je zo honderd of honderdvijftig gulden kwijt, zomaar. Ja, je moet ook wat over hebben voor de kinderen. De kinderen willen ook niet altijd thuiszitten en kijk, dan moet je jezelf ook een beetje aanpassen. Ja eh.. vakantiegeld is mooi, maar op vakantie kunnen we toch niet, laten we dan een dagje Slagharen gaan of zo. Ja, en verder, ja schulden, wat er aan rekeningen liggen enzo. Kijk, dan heb ik de volgende maand weer wat ruimer aan huishoudgeld". Ook het vieren van verjaar-en feestdagen leiden eronder. "Sinterklaas, ja gewoon bij m'n vrouw haar ouders, weet je wel. Want eh.., ja dat kun je wel met z'n allen doen, maar dan wordt het te groot joh. Het geld is er ook niet voor. En dan wordt het heel moeilijk. Hebben we gewoon wat cadeaus voor de kinderen gekocht, en verder doen wij er ook niet aan. Niet eh.., meer een heel gezellige avond ervan maken. Nee, voor de kinderen doen we het gewoon. Niet bij elkaar. Kijk, daar moet de financiën ook naar wezen. Kijk, als je wat kinderspeelgoed ook koopt, kijk dan wordt het honderd gulden. Jazeker. En als je twee hebt, de één die wil een fiets hebben en de andere wil dit hebben".

Voor hen is verder belangrijk dat de kinderen er netjes bij lopen. "Die wil je toch niet als een als sloofje bij de straat langs hebben. Ja en nou dan eh.. moeten we maar wat langer met de oude kleren die we nou hebben. Ja, want als je zelf wat kleren koopt, nou een broek en alles, dat kost ook een heleboel geld, ja nou dan gaan we zelf over. Ik wil beslist niet dat mijn kinderen a-sociaal bij de straat lopen. Nee, dat zal ook nooit gebeuren. Dat weet ik zeker. Dan liever zelf wat minder. Ja. Ja, daar ben ik, ja dat is mijn principe. Die (zijn vrouw) denkt precies hetzelfde ja. Die doet ook liever een half jaar langer met een broek, dan eh.. ja voor de kinderen zelf kleren kopen dan zichzelf". Bezuinigen is permanent jezelf beperkingen opleggen. Daar leggen ze zich maar gelaten bij neer. "Maar ja kijk, die kinderen hebben niet het besef wat de portemonnee is. En

nou, ja ze moeten maar aan de normen die wij hebben, financiën ook. Ja, zo denk ik er gewoon over. Ja, het is zielig maar ja, als ik meer geld had dan zou ik er ook meer aan besteden".

Ze willen ook geen risico lopen door het niet betalen van kijk- en luistergelden. "Dat betaal ik ook ja. Wat een nette jongen hè, ha, ha, ha. Eh.. ja, maar kijk, je moet het betalen hè, het moet. Dus ik kan veel beter zeggen, kijk eens even, luister- en kijkgeld betaal je eh.. negenenzeventig gulden voor of zo, in het half jaar. Nou, betaal je het niet en wij hebben vrij vaak controle hoor en ze komen er achter dat je niet betaalt. Dan betaal je, dan smijt je een heleboel geld weg. [...] Onroerend-goed belasting betaal ik niet, en afvalstoffenheffing ook niet, en milieuheffing ook niet. En dat hoef ik ook niet te betalen, want daar heb ik vrijstelling van. Maar dat andere, dat betaal ik wel ja. Ik betaal alles eh... Ik vind eh...: Als iemand wat... Als ik een zaakje had en iemand koopt iets bij mij, dan wil ook dat ie betaalt. Ja, die belasting dat gaat naar het rijk en is... Ja het eh.. het idee, het komt in wezen op hetzelfde neer, nou. Ik wil zeggen: Als je vijf gulden steelt, ben je een dief. Als je nou vijf gulden steelt of honderdduizend, dat maakt niks uit".

De spanningen die het constant zuinig aan moeten doen met zich meebrengen, vormen zo langzamerhand een constant onderdeel van hun bestaan. "We hebben soms maanden. Ja, dat zul je wel niet geloven, dan moeten we van honderd gulden leven in de week. Nou, en dan krijg je ook weer die sfeer thuis, hoe moet ik het zeggen, die spanning. Als er geldproblemen zijn dan krijg je weer spanning in huis. Ja. Ja m'n vrouw ja. Je wilt het niet geloven, maar die eh.. het is alles uitdokteren. Daar is het goedkoper en eh.. zo bij de (winkel) en dan naar de (winkel) en dan eh.. ja. Niet eens de overdadige dingen, nee. Ja, want het gaat heel moeilijk hè, van een uitkering". "Je kan het precies merken. De spanningen die zijn dan veel te hoog hè. En anders niet dan ruzie en woorden. Ja, die financiële financiën ja, dat kan niet. En dan, laat maar zeggen eh.. vandaag hebben we geen geld, over twee dagen beuren we ons geld, nou dat kun je direct voelen dat de sfeer dan ook anders wordt".

Ook hier weer voor een enkeling het risico van het vergroten van de problemen door ontsappingsgedrag als te veel drinken of gokken. "En ik heb ook dus, nou ja ik ken wel zeggen, dat ik verslaafd ben geweest aan een gokbar. En dan zat je de hele dag, als je niks te doen had, je verveelde je, je zat hele dagen thuis en dan zit je zo'n hele dag in zo'n patatzaak te gokken. Nou dan had je die tien knaken op, nou dan ging je weer tien knaken halen. Nou op het laatst had je niks meer. Nou toen ben ik dus, ik ben hoog in de schulden geweest alleen door die rotcheques. En nou eh.. ben ik er van af gestapt. Ik heb ook geen cheques meer en er staat nou nog steeds een beetje eh.. nou, duizend gulden in het rood".

De conflicten blijven evenwel beheersbaar en men probeert zo optimistisch mogelijk te blijven. "Ik geef niet de moed op, de hoop. Als je dat doet dan ben je bij voorbaat al kansloos natuurlijk". "Op het laatst ga je wel in de put zitten hoor. Maar ja, je moet je hoofd boven water houden en ja, je moet er zelf wat aan doen".

8.7 Klasse-oriëntatie

Deze jongens groeien op in respectabele arbeidersgezinnen. Hun arbeidersbewustzijn, klassebewustzijn is geen thema voor reflectie. "Ja, daar behoort je natuurlijk toe. Ik eh.., ja eigenlijk nu niet omdat ik niet werk, maar ik als ik zou werken dan ben ik toch ook gewoon een arbeider". "Nou ik denk: Gewoon arbeider, gewoon eh.. ja, gewoon zoals de meeste mensen zijn, denk ik. Maar ik denk er verder totaal niet aan. Ja, wij hebben een kring en zij hebben een kring. Ieder ook zijn eigen plekje".

In hun materiële oriëntatie overheersen de burgerlijke waarden (levensopgaven) van huisje, boompje, beestje. Hun culturele oriëntatie is niet gericht op de elite-cultuur, maar beperkt zich tot de mainstream elementen uit de massacultuur. Ze richten zich in hun jeugd jaren weliswaar op (masculiene) jeugdsubculturele thema's als uitgaan, brommers, meiden e.d., maar deze blijven grotendeels ingebed in de oudercultuur. Hun jeugdidentiteit wordt dus niet gebaseerd op alternatieve of radicale jeugdsubculturen. In die zin zien ze zich als 'gewone jongens'. Hun klassebewustzijn is niet (politiek) militant — slechts weinig zijn bijvoorbeeld lid van een vakbond —; wel zijn er nog steeds sporen van een collectieve en defensieve arbeiderssaamhorigheid. Dit 'wij-zij gevoel' loopt vooral langs lijnen van respectabiliteit en daarmee samenhangende aspecten als arbeidsethos, zelfstandigheid en kostwinnerschap. "M'n vrienden waar ik goed contact mee heb enzo, dat vind ik toch wel, en m'n ouders. M'n vrouw en m'n kinderen en dat soort dingen, soort mensen is belangrijk voor mij". Daarop worden ze door (significante) anderen beoordeeld en oordelen ze zelf ook. "Ik zie me ook veel liever eh.. 's morgens om zeven uur aan het werk en om vier uur weer thuis, ja. Je bent bezig de hele dag en ja, je wordt wat waardiger in eh.. andermans ogen, als je een baan hebt". Ook als werkloze moet je aan je reputatie blijven werken. "Ik ben blij dat ik m'n centen niet zo eh.. verbrast heb eh.. aan bars enzo en dat ik toch geprobeerd heb om toch eh.. toch wat eh.. ondanks je werkloosheid toch maar iets op te bouwen. Dat je toch eh.. iets hebt". Niet daarmee strokende oplossingen wijzen ze af. "Daar begin ik niet aan. Dat zou ik trouwens helemaal niet doen. Of zou ik het nog zo moeilijk krijgen, ik zou niet gaan stelen, want je maakt het er toch alleen maar erger van. Het is op het moment misschien wel een oplossing, maar je wordt daarna toch gepakt, want het is bijna onmogelijk om iets te doen zonder opgepakt te worden dus. Je verergert je situatie misschien alleen maar". Nu hun werkidentiteit onder druk is komen te staan, ondanks alle inspanningen om aan een baan te komen, is het wellicht extra van belang om respectabel te leven. "Ik ben heel goed opgevoed en ik zal niet eh.. stelen. Dat doe ik niet. Ja, dan ga ik nog eerder bezuinigen dan eh... Draai ik dubbeltje nog een paar keer om, maar ik ga niet stelen".

Ze zien dan ook een duidelijk onderscheid tussen zichzelf en 'a-socialen'. "Als je een gezin sticht, en de man is werkloos en die eh.. hebt een paar kinderen en die laten de kinderen maar een beetje ja, eh.. hoe moet je het zeggen, eh.. vieze kleren aan, nooit gewassen enzo. En de man die zit maar achter de geheime zender en klok, klok, klok, klok. Dan denk ik: Nou eh.. daar heb ik geen medelijden mee. Ik eh.., ik vind dat altijd, ja vreemd volk. Ja, dan hebben ze een sociale uitkering, maar er komt wel een grote

eh.. geheime zender en stereo-installatie, en de kinderen die lopen erbij als eh.. ja, vies".

In hun zelfbeeld als werkloze zit een zekere ambiguïteit. Hoewel ze zich niet hebben afgewend van de arbeidsmarkt, ze blijven zoeken, ontstaat toch een gevoel van berusting, wellicht van fatalisme. "Noh, ik ben werkeloos maar ja, ik beschouw me niet als werkloze. Ik zeg gewoon eh..: Ik ben die en die en ik heb geen werk, omdat er geen werk voor mij is". Tegelijkertijd is de identiteit van werkloze niet een definitieve. "Als er morgen weer volop werk voor me is dan ben ik er weer bij dus eh..".

Ondanks hun werkloosheid en inkomenspositie als negatief gegeven zijn ze voor de rest wel tevreden. "Over het algemeen wel ja, ondanks dus de tegenslagen dat ik werkeloos ben, maar ja, toch wel, ja". Dit optimisme is een soort levensbehoud. "Op een gegeven moment kun je altijd wel klagen maar je schiet er toch niets mee op. En ik ben altijd toch wel een optimist geweest, altijd negatieve dingen meegemaakt, maar je moet toch optimistisch blijven anders red je het niet, absoluut niet".

In weerwil van het begrip voor hun positie op leefwereldniveau, voelen ze zich wel negatief geëtiketteerd door bijvoorbeeld instanties en politici. "Ik denk dat wij eerder een soort last zijn. Tenminste in de ogen van de politiek. Al die mensen thuis, die moeten maar betaald worden. Ik denk eh.. ja, ik denk dat zij ons maatschappelijk wel hebben afgeschreven, denk ik".

8.8 Conformisme-oriëntatie

We hebben gezien dat ze na hun 'stapjaren' zich steeds meer zijn gaan oriënteren op de wereld van respectabele volwassenen uit hun milieu. Daar passen ze zich tamelijk moeiteloos in aan. Ze hebben of verwachten nog een relatie te krijgen, een gezin te stichten en blijven hopen op werk. "Nou, ik was liever aan het werk. Dat is belangrijk en dat ik een keer een vriendin ontmoet. Dat ik samen met haar ga wonen en een gezin maken dus en de kinderen opgroeien. dat vind ik eh.., ja vind ik belangrijk".

De overgang van jongere naar jongvolwassene is relatief vloeiend; een onderscheidend criterium daarbij is vaak het dragen van eigen verantwoordelijkheid. "Als ie toch zijn eigen verantwoordelijkheid een beetje heeft. Dat ie toch weet waar ie mee bezig is. En niet dat onverschillige wat je hebt als je zestien, zeventien bent. En goeie raad in de wind slaan".

Dat ze in sommige opzichten niet geheel en al voldoen aan de verwachtingen van hun ouders en andere significante anderen sluit de acceptatie evenwel niet uit. Anderszins conformeren zij zich immers aan de eisen van het milieu van herkomst. "Nou ze hadden misschien toch liever gezien dat je eh.. hogere opleiding had gehad en toch eh.. iemand eh.. was geworden met een eh.. goeie baan en een goed inkomen en misschien wel met vrouw en kinderen nu wel. Misschien dat toch meer, maar ze spreken er nooit over. 't Is niet zo dat ze nou zeggen dat je een mislukkeling bent of zo". "Nou, ik denk dat m'n ouders wel gehad willen hebben dat ik een vaste baan had gehad en goeie eh.. een goeie baan om het zo te zeggen, ja".

Illegale inkomensstrategieën staan, zoals ik heb laten zien, haaks op de respectabiliteitsgedachte. Als ze al bijverdienen geven ze het in principe op. "Maar toen heb ik het ook doorgegeven hoor, dat ik aan het werk was. Je kan het moeilijk verzwijgen. Daar komen ze altijd achter. Zwart werken doe ik liever niet. Je hebt van die mensen, die wel zwart werken, maar ik dus niet". Ditzelfde geldt voor de vroegere vormen van delinquentie. Ook daar hebben ze nu afstand van genomen.

In hun opvattingen over criminaliteit en wetsovertreders hanteren ze een 'law-and-order' perspectief. Ze zijn voorstander van een meer punitieve aanpak: een hardere aanpak voor wetsovertreders, langer en strenger straffen en eventueel verplicht afkicken van hard-druggebruikers. In dat verband vinden ze criminaliteit een maatschappelijk probleem waar tegen opgetreden moet worden. Ook zonder er naar gevraagd te zijn beginnen sommige respondenten spontaan hun bezorgdheid te uiten over de dreigende criminaliteit. "Ja, wat vind ik er van? Ja van Nederland, ik vind het prima. Alleen ze mogen die criminelen wel wat beter aanpakken. De straffen zijn soms te weinig, ja te licht. Moet zwaarder en proberen ze af te kicken of zoiets, weet ik veel". "Ik denk dat de straffen in Nederland veel te mild zijn. Mensen die opgepakt zijn, later als ze vrij zijn weer verder gaan, denk ik. Vooral in grote steden. Daar worden ze opgepakt, ze weten nu al: Over een uurtje word ik toch weer vrijgelaten. Als je dan hoort dat je de volgende keer echt een behoorlijke straf krijgt, ik denk dat je dan wel eerst eens goed zou nadenken".

Over 'wanhoopscriminaliteit' denken ze iets genuanceerder. "Er zijn natuurlijk wel die echt een gezin en alles hebben en die echt helemaal aan het minimum zitten en die tot een paar maal toe hier bij de Sociale Dienst komen en echt vragen, dat ze het echt moeilijk hebben en dat ze het geld nodig hebben en dat die het op het laatst niet meer zien zitten, dat die tot zulk soort dingen overgaan. Dan moet je volgens mij toch wel ver heen wezen. Ik zou het zelf niet doen". Eenzelfde redenering geldt voor het billijken van zwart werken. "Zwart werken, dat vind ik helemaal erg, ja. Van een uitkerings-trekker zou ik het nog iets kunnen begrijpen, of hij zit heel diep in de moeilijkheden of hij probeert er zo gauw mogelijk uit te komen, maar iemand die al een baan heeft en daarnaast nog een keer gaat zwart werken, daar heb ik geen respect voor".

8.9 Maatschappelijke en culturele oriëntatie

Wanneer ik in grote lijnen het maatschappijbeeld zou moeten kenschetsen dan is het vooral gestoeld op een relatieve distantie ten aanzien van maatschappelijke ontwikkelingen. Gedeeltelijk speelt daarin de eigen machteloosheid een rol, gedeeltelijk een geringe belangstelling. Hun eigen werkloosheid klinkt minder pregnant door in hun maatschappijbeeld dan bij het vorig type. Ze rekenen zich zelf niet tot de onderklasse in cultureel opzicht. Hun klassepositie zien we weerspiegeld in hun opvattingen over de politiek en politici. Over het algemeen is de 'politiek' thuis geen regelmatig gesprekstema. 'Politieke' discussies kunnen alleen maar leiden tot gekrakeel. "Nee, niet echt eh... Wel eens een losse opmerking, ja. Geen gesprekken. Nee. Ik doe het wel eens met mijn kamera-

den of zo, daar praat ik wel eens wat over. Maar verder niet op doordringen of zo, nee. Maar dat komt, wij worden het nooit eens, dan hou ik er gauw mee op. Een mening houden we toch altijd. Nou ja dan ga je maar doorzeuren. Hij vindt dat en ik vind dat".

Toch weten ze dat de politiek belangrijk is. Daar worden beslissingen genomen, die hen ook raken. "Over de uitkeringen? Ja, dat is eh.. het parlement hè, gehele kabinet. Hier wordt op bezuinigd en daar wordt op bezuinigd en daar wordt weer geld over de balk gegooid en dat soort dingen, dat is toch wel een eh.. kabinetsperiode volgens mij, ja. maar ja goed ik bedoel: Het gros van de mensen heeft er schijnbaar voor gekozen dus dan moet je de lasten d'r ook maar van dragen. Zo bekijk ik het. Ja tot zover vind ik het wel belangrijk ja. Ja ik vind het toch heel belangrijk, ja. Je houdt het toch wel een beetje bij, toch wel ja". Op de beslissingen zelf hebben ze geen invloed, vinden ze. "Nee helemaal niet, omdat eh.., ja wij als Nederlanders met Jan met de pet op worden beschreven en daar is de massa zo groot van dat eh.. die hebben niks in te brengen". De afstand naar de politiek en het politieke discours wordt als relatief groot ervaren. "En een groot bezwaar vind ik die taal. Dat, die politieke taal. Waar je geen bal van begrijpt, nou". "Ik interesseer me zeker wel voor politiek. Maar ja heel veel gaat je voorbij. Niet echt eh.. je weet er niet alles van. De achtergronden, wat het allemaal inhoudt dan wordt het wel eens moeilijk. Maar het is heel moeilijk om.. dat het raar verdeeld is, dat er armoede in Nederland is. Armoede niet, maar wel dat veel mensen dat ze elk dubbeltje moeten omdraaien". In hun ogen zijn politici vooral uit op zelfverrijking en het najagen van goeie baantjes. Dit zien ze geïllustreerd in de aan het licht gekomen (corruptie)schandalen. "Ja iedereen geeft elkaar de schuld en het zijn weer de hoge mannen die gooien elkaar de balletjes maar wat toe. De één houdt zich nog dommer dan de ander. En die geeft die weer de schuld en ja, het komt in de miljoenen. Maar eh.. die mensen die worden toch niet gestraft, niet in die mate die eh... Ja, en daarom vind ik ook, ja sommige dingen vind ik heel corrupt. Ja eh.. de gewone mensen, als die wat doen eh.. eh.. ze worden maar vastgehouden en gaan een paar jaar de bajes in. En zulke mensen die drukken miljoenen, miljarden achterover enzo. Ja ik vind het verschrikkelijk. Nou, soms dan denk ik wel: Ja, ze doen toch niks voor ons. Ze denken alleen maar aan hun eigen portemonnaie en eh.. verder ja, wat er bij hangt ja, die moeten ook maar wat hebben ja. Zakkenvullers vind ik het. Ja, ja, dat vind ik. Allemaal grote bijbaantjes en eh.. dan zeggen ze maar dat het allemaal gratis is. Ja kom nou". Ze storen zich vooral aan het gebrek aan morele voorbeeldfunctie. "Dan sta je soms wel even raar te kijken, soms. Mensen die zo'n hoge functie bekleden, die toch wel een hele verantwoording hebben, dat die toch dingen doen en dat ze dan ook nog liegen achteraf. Dan denk je toch wel effe: Die mensen moeten ons een goed voorbeeld geven natuurlijk. Dan eh.. is het wel erg. [...] Ja, en wat zie je dan, wat handel en bij ons niet. Wij zijn bij wijze van spreken van te voren veroordeeld en zij niet. Die mensen hebben nog allemaal uitwegen, zijweden. Nou ja die mensen die hebben dan ook wat meer vriendjes denk ik in die buurt zitten".

Onvrede gaat hand in hand met machteloosheid. "Nou op het moment, bijvoorbeeld als ik er iets over lees of zo. Dat eh.. de kinderbijslag wordt bevroren en de uitkeringen

en eh.. de éénmalige uitkering was weer zoveel lager, dan denk ik op dat moment wel van: Nou eh.. dan heb ik wel even de smoor in ja. Maar eh.. ja, je doet er niets aan. Ik kan er niets aan doen, dus dan kan ik wel van thuis wel van eh.: En verdorie van dit en dat en zouden ze niet dit en dat. Maar je bereikt er niets mee. Want ze hè, je hebt niks om voor te staken of zo. Ja, als je werkt dan kun je zeggen met z'n allen: We houden op. Nou dan kun je wat dreigender optreden. Nou, wij kunnen helemaal niks". Ze vinden dat de gewone burger, en met name mensen die van een uitkering moeten leven, niets in de melk te brokkelen hebben. "Nou, ik denk dat demonstreren toch geen zin heeft. Je krijgt al eh., ik dacht dat de regering gewoon denkt: Nou jullie mogen blij wezen dat jullie een uitkering krijgen, nou en dan willen jullie hem ook nog hoger hebben. Het komt al bij ons weg".

Ze houden dan ook rekening met het feit dat de situatie voor hen nog slechter wordt. "Ik heb wel rekening gehouden met dat het nog wel minder kan worden. Dat hoop je natuurlijk niet. Maar ja, dat komt ook, altijd onverwachts. Het wordt al minder, het gebeurt allemaal zo stiekem natuurlijk. Die huren gaan omhoog, de huursubsidie gaat omlaag. Eigenlijks, als de huursubsidie met vijftig gulden omlaag gaat en de huur gaat met vijftig gulden omhoog dan moet je niet vergeten dat de huur voor jou eigenlijk per maand met vijftig gulden omhoog gaat. Die dingen worden allemaal zo stiekem tussen de dingen door gedaan". Naar hun idee wordt de positie van uitkeringafhankelijken steeds kwetsbaarder. "Dat kan je sowieso in je omgeving al bekijken vind ik. Hoe eh., nou ja de mensen met een minimumuitkering toch moeten leven, ja. Nou die dus sociale bijstand hebben enzo, die het voorheen altijd goed hadden hè, die het altijd goed hebben gehad en die nu dus eh.. nu een jaar of nou, laten we zeggen vijfendertig en veertig en ouwer zijn, die dus niet meer aan de bak kunnen komen en die dus nou nog steeds verder achteruit gaan, voordat ze anders altijd wel eh.. een goed loon hebben gehad, ja. Dat soort mensen, ja". Al te grote maatschappelijke ongelijkheid wijzen ze af. "Het is verkeerd verdeeld. Er zijn mensen die hebben alles. Ze pakken steeds de mensen met de laagste inkomens en de rijken worden steeds rijker. Ze pakken steeds de laagste inkomens en dat vind ik niet terecht".

Hun tolerantie naar anderen stoelt vooral op het leven en laten leven principe. Het gaat daarbij om het respecteren van andere levenswijzen. Hoewel ze er zelf niet rechtstreeks mee te maken hebben en een dergelijke levenswijze voor zichzelf niet kunnen voorstellen, hebben ze geen moeite met bijvoorbeeld punkers. "Punkers of krakers? Ja.. ik zie wel eens een paar punkers lopen, ja. Maar ik ken geen punker persoonlijk. Maar eh.. daar heb ik geen problemen mee, nee. Nee. Als iemand wil, z'n haren rood wil verven met geel en blauw, dat moet hij zelf weten nou. We leven tenslotte in een vrij land, dus. Ik kan me wel voorstellen dat sommige personen hun daaraan eh.. storen maar dat moeten ze zelf weten, het stoort mij niet. Als hun zo dat graag willen, ja. Als ik iets graag wil, wil ik ook graag in mijn eigen waarde gelaten worden. Nou en dat geldt voor iedereen".

Mensen met een andere seksualiteitsbeleving, homo's, lesbiennes, accepteren ze, maar..: "Eh.. ik hou ze wel op afstand, maar verder mogen ze het zelf weten. Het zijn ook mensen vanzelf, maar..". "Ik heb er geen problemen mee. Nee, ik vind: Die mensen

hebben hun leven en ik leid mijn leven. Ik denk maar zo: Laat die mensen maar worden. Ja, zo denk ik gewoon. Zolang ze niemand lastig vallen of zo, dan eh.., dan is het mij goed".

Minderheden als woonwagenebewoners, etnische minderheden worden min of meer getolereerd, zij het onder de voorwaarde van de 'respectabiliteitseis'. Deze tolerantie beweegt tussen afstandelijkheid, 'leven en laten leven' enerzijds en bewogenheid, een combinatie van positieve betrokkenheid en morele bezorgdheid, anderzijds. "Nou ze zeggen wel hè, woonwagens die eh.. ja dat zijn zwervers en die stelen en dit en dat. Maar eh.. die mensen die leven zo en dat moeten ze helemaal zelf weten. Maar natuurlijk ik vind wel de, als hun overtreding begaan dan moeten ze natuurlijk wel gestraft worden. Net zoals iedereen. Maar willen hun in een woonwagen wonen enzo met z'n allen, dat moeten ze zelf weten". Over 'gastarbeiders'/buitenlanders denken ze niet bij voorbaat negatief. "Ze mogen hier wel blijven maar dan moeten ze zich wel aanpassen aan de maatschappij. Net wat ik zeg: Werk zoeken en eh.. ja een beetje..., want als wij in een ander land komen dan moeten wij ons ook aanpassen en dat moeten zij hier ook". Hoewel ze de aanwezigheid van gastarbeiders billijken, vinden ze wel dat het toelatingsbeleid van asielzoekers (periode 1986-1988) te ruim is. Ze zijn bang voor meer concurrentie op de arbeidsmarkt en verslechtering van hun eigen uitkeringspositie. "Het is wel dat Nederland eh.. het asiel over andere mensen die hier nou ten dage nog aankomen, dat dat wel een beetje veranderd moet worden vind ik, dat is wel zo. Ik bedoel: Als je dan eh.., als ze een uitwijkmogelijkheid hebben om zo maar te zeggen, dat dat visum zo maar verstrekt wordt en zeggen van: Nou jongens, kom d'r maar in en bekijk het maar, dat vind ik eh.. nee, dat mag wel wat strenger aangepakt worden, vind ik. Maar die mensen die hier zijn, nou ja, die mogen van mij wel blijven, helemaal geen punt". Maar ook hier weer vaak gevoelens van ambiguïteit. "Het is voor ons heel makkelijk om te zeggen: Nou eh.. Schiphol, doe maar terug en stuur maar naar hun eigen land toe. Die mensen die zitten dieper, armoede en oorlog. Die mensen hebben dan alles in een keer. Nee, ik vind dat er voor extreme gevallen hulp moet worden gezocht. Maar ja, aan de andere kant. Eh.. het is hier al zo slecht, nou slecht. Er is al een werkloosheid en die mensen worden dan ook nog een keer werkeloos en dan wordt het nog een stuk moeilijker".

Sommigen hebben de neiging criminaliteit met minderheden te associëren. "Nou je hebt Surinamers ertussen, die stelen alles bij elkaar. En eh.. je ziet ook wel van die Surinamers die rijden in de grootste en duurste auto dat er is. Dan zou ik ook wel eens willen weten hoe zij daar aankomen. En degenen, die hier altijd lopen te stelen of met heroïne omgaan, of wat dan ook, die mogen van mij wel terug gaan naar Suriname. Nou degenen, die zich een beetje aanpassen aan Nederland, nou die mogen wel blijven".

Ten opzichte van ontwikkelingshulp staan ze vrij kritisch; in Nederland heerst immers ook armoede. "En de regering die weet wel, laatst was het ook op televisie hoeveel mensen leven hier wel niet in stille armoede. Nou, als je nou Nederland nagaat, één van de rijkste landen ter wereld, nou dan denk ik bij mijzelf. En dan komen ze ook nog met de collectebussen, niet dat ik daar niet over in zit, voor de derde wereld. En hier leven

nog een miljoen mensen in stille armoede, dan denk ik bij mezelf. Mijn vader heeft nog wel gezegd, vroeger zat mijn vader op de lagere school, en dan moesten ze een cent meenemen voor het nikkertje, ook voor de derde wereld. Nou mijn vader die is nou vierenzestig jaar, nou en nou zitten ze er nog steeds. Ja, ik weet wel dat die mensen die moeten geholpen worden, want Nederland is één van de landen die de meeste ontwikkelingshulp geeft aan het buitenland. Dan denk ik bij mezelf: Kijk eerst eens naar de eigen mensen".

Bij maatschappelijke bedreigingen als oorlogsdreiging, kernwapengebruik e.d. willen ze niet te lang stil staan. Enerzijds omdat ze denken daar toch niets tegen te kunnen doen en anderzijds omdat ze denken dat het wel niet zo'n vaart zal lopen. "Ik prakkezeer er niet over om me daar mee bezig te houden. Dat was in de Middeleeuwen, was dat al zo. En dat zal over honderd jaar zal dat nog, zal dat nog zo zijn. Er is en er blijft altijd oorlog. En oorlogsdreiging dus. En als je zo denkt, van eh.., dan kan niemand meer een kind nemen".

Wanneer ze de vraag voor gelegd krijgen wat een hogere prioriteit moet hebben, werkgelegenheid dan wel aandacht voor het milieu, kiezen de meesten voor het milieu. "Nou, ik zou kiezen voor een schoon milieu, ja. Want werken in een eh.., als alles vervuild is. Dan heb ik er dus over dat het zo vervuild is, dat er bijna geen leven meer bestaan kan. Hè, alles gaat dood enzo. Als je nou eerst aan het milieu werkt, en dat is weer helemaal schoon. Dan kun je dan wel weer verder met werkgelegenheid, ja".

8.10 Democratisch-politieke oriëntatie

We hebben gezien dat ze tamelijk afstandelijk naar het politieke bedrijf kijken. Bij verkiezingen stemmen de meesten evenwel nog steeds. Hun partijvoorkeur is meestal PvdA, soms D66. Hoewel de PvdA toen nog oppositiepartij was, verwachten ze dat deze partij opkomt voor de zwakken in de samenleving. "Ja, ik heb altijd al gestemd. Vanaf het begin dat wij, dat ik dus stemmen mocht dat ga ik toch wel doen hoor. Ja, ik denk toch wel dat het wat uitmaakt, want ik bedoel: Als je nou Wim Kok bijvoorbeeld hebt, dat is een man die heeft in de bond gezeten, weet hoe dat reilt en zeilt in eh.. in de toestand hè, in de werkgelegenheid. Dan vind ik toch wel dat eh.. dat je zo iemand beter kunt hebben". Het feit dat ze stemmen houdt niet automatisch in dat iedereen verwacht dat het op korte termijn beter zal worden. "Ik vind eh.. het helpt niks. Maar je kan ook wel op het CDA stemmen of op de VVD. Het maakt in wezen niet zoveel uit, zeg maar, het is één pot nat. Als de PVDA daar nou zit, ik denk niet dat die het dan veel beter doet. Maar toch de PVDA, als je ze zo hoort, dan hebben ze toch het beste met je voor dus. Nou dan ga ik dus van mijzelf uit, hè, van mijn gezin, wat belangrijk is..".

Ontwikkelingen betreffende de discussies over bezuinigingen volgen ze weliswaar, maar ze beseffen ook dat ze daar weinig invloed op kunnen uitoefenen. "Wat ik van Nederland vind? Nou ik vind zoals het d'r nu bij ligt is het een goeie zootje hier in Neder-

land. Ja toch wel. [...] Nou ik vind dat ze aan de werkloosheid nog wel wat meer moeten doen hoor. Dat is in ieder geval een eerste vereiste vind ik, ja".

Door de voortgaande bezuinigingen zien ze wel de tegenstellingen in de samenleving toenemen; ze zijn bang dat er een onherroepelijke tweedeling gaat ontstaan. "Maar nu zie je ook weer in ziekenhuizen. Daar moeten ze zoveel bezuinigen, dit moet achteruit, dat moet achteruit. Nederland was het eerste land met eh.. de beste medici en nou opeens, nou moeten der opeens vrijwilligersmensen komen. Ja, waarom moet daarop bezuinigd worden. Ja dat is, dat, ik vind: Al die hoge heren die, die bepalen het maar even. Kijk, die moeten zelf hun ziekenfonds betalen en alles, dus die kunnen het ook wel betalen. Als die in het ziekenhuis komen, ze moeten toch betalen maar ze krijgen wel een kamertje apart. Maar die krijgen wel de beste chirurgen. Zo krijg je het op het laatst. Ja, en dan krijg je al eh.. de standsverhouding, dat denk ik".

Ondanks hun afkeuring van praktijken en levensstijlen, die ze niet in de haak vinden, nemen ze een relatief passieve houding in. Ze proberen in hun directe omgeving contacten met 'afwijkende' levensstijlen te minimaliseren. Ze voelen bijvoorbeeld niet de behoefte om mensen aan te geven. Dat is niet hun taak en het staat bovendien haaks op het principe van leven en laten leven. "Ik keur het (zwart werken) niet goed maar ik zou hem niet aangeven, nee. Ik vind altijd, dat moet iedereen voor hemzelf weten, maar dan moeten die rechters, sociale recherche die moeten er beter op letten, vind ik. Het is mijn taak niet om een ander aan te geven. Eh.. kijk daar hebben die mensen hun baan weer voor. Ik vind die mensen die zijn ervoor, en daar ben ik niet voor, ja".

8.11 Toekomstoriëntatie

Hoewel er sprake is van toekomstbeelden zijn deze, althans wat de maatschappelijke component ervan betreft, weinig gearticuleerd. Voorop staat vooral de persoonlijke invulling. Werken en gezinsvorming zijn daarbinnen de meest centrale categorieën. Over de werkgelegenheid en hun eigen positie op de arbeidsmarkt zijn ze niet optimistisch. "Ik zie mijzelf net als een middengroep. De middengroep van LTS, lager beroeps-onderwijs met een diploma, zie ik als de zwaksten in de maatschappij. Niet diegenen die helemaal niets hebben geleerd, want die hebben werk. Ik zie om mij heen allemaal jongens en eh.. of mannen die niks hebben geleerd, maar die hebben toch werk. Want je kan ook zeggen, de baas vindt ze te dom. Nou want die moet net van hè, laat ze maar van alles doen. Maar dat soort personen hebben wel werk. Iemand die helemaal geen diploma heeft, ja natuurlijk niet iedereen, maar de meesten zonder diploma hebben wel werk. Dan de meeste werklozen zitten met een diploma van lager beroeps-onderwijs tot en met LEAO, een paar MAVO en een paar HAVO. Maar als je dus MAVO of HAVO hebt, of je hebt niks, dan heb je de grootste kans op werk".

Positieve discriminatie ten behoeve van andere (achtergestelde) categorieën ervaren ze als bedreigend voor hun eigen positie. "Ze moeten zien dat er wat meer banen kunnen komen enzo, dat er weer wat mensen aan het werk komen, want je heb nou ook, dat

komt straks ook aan de deur. Nou van mij krijgen ze echt geen cent hoor. Geen dubbel-tje. Dat was ook op tv geweest, ik dacht gisteren, dat je eh... Ik ken het zelf zo zeggen: Het is zielig voor die mensen. Het zijn invalide mensen die in een rolstoel zitten. Die kunnen wel werken, die willen ook een baan hebben dus en daar willen ze voor zorgen dat die een baan krijgen dus. Nou en dan zitten wij thuis. Nou ja, andere mensen die het doen die moeten het zelf weten, maar ik doe het niet. Dan kan ik wel zeggen als ze bij mijn aan de deur komen, ik zeg eh.. zou ik zeggen: Geef het geld maar aan mij, dat kan ik beter gebruiken voor een baan bijvoorbeeld".

Zo goed en kwaad als het gaat proberen ze een zekere sturing aan te brengen. "Ja eh.., verwachtingen heb je altijd. hè. Je kunt niet bij de dag leven. Je moet ook vooruit denken. Kijk, als ik bij de dag zou leven, dan zou ik ook niet solliciteren willen. Dan zou het me niet schelen kunnen. Nee, en ik kijk gewoon in de toekomst. Ik heb twee kinderen dus die moeten groot worden. En daar wil je het zo goed mogelijk voor doen. En geen geouwehoer of zo. En ik wil bij mij thuis eh.. netjes. Ik wil niet hebben dat de mensen zeggen van: Och wat een... Ja, ik wil het netjes houden. Ja, en gewoon in de toekomst kijken". Echt optimistisch zijn ze evenwel niet. "Ik ben daar heel pessimistisch over, want eh.. zolang er werk genoeg is, maar d'r geen geld voor is, om zo maar te zeggen. Ja, zou je toch zelf wat eh.. moeten bekijken om werk te krijgen, vind ik. Ja ik denk toch wel dat ik werk krijg. Misschien op korte termijn, misschien, ja duurt het wat langer. Tenminste een vaste baan dat zit er wel weer in, maar dan wel het liefst voor m'n veertigste natuurlijk, want anders is het helemaal gebeurd".

Ook voor hen geldt het principe van de hoop. "Ik verwacht wel wat van de toekomst. Als ik anders zou leven, dan kon ik net zo goed op het balkon gaan staan en dan naar beneden springen. Ja. Nee, ach ik heb altijd hoop". "Nou de toekomst, ik eh.., ik zie het niet, ja hoe moet ik het zeggen, ik zie het niet rooskleurig in. Ik probeer het allerbeste van de toekomst te maken en van het leven, maar ja, nou nee. Ik zie het niet rooskleurig in. Ik denk maar zo: Zolang ik de kinderen eten kan geven en mezelf en mijn vrouw en ja dat, dan zag ik de toekomst wel rooskleurig in. Maar ik dacht dat het alleen maar minder werd. En ik hoop dat zolang ik er ben ze het beste kan geven en eh.. ik zal proberen, zou eh.. ja iets mooi van te maken. Ja en gaat het straks raar. De inkomsten worden lager, mijn vrouw werkloos. Ja, dan wordt het heel moeilijk". Een andere vorm van lijfsbehoud is cynisme. "Ja, ik zeg wel eens tegen mijn vader, toen mijn vader vijfentwintig jaar bij Philips was, toen had hij een heel groot feest. Allemaal kadootjes enzo, gouden speldje, gouden horloge. Ik denk eh.., ik zeg wel eens tegen hem, van: Als ik straks vijfentwintig jaar bij de Sociale Dienst ben, misschien krijg ik dan ook wel een gouden speldje".

Diegenen die nog niet de stap naar huwelijk en gezinsvorming hebben gezet, zien de materiële realisatievoorwaarden daarvoor somber in. "Nou, toen je nog op school zat dan denk je toch altijd wel dat je een baan had gekregen en eh.. niet al te laat misschien pas getrouwd. Kinderen had gekregen of niet, ja dat weet je niet. Het is maar net hoe je daarover denkt. Als de wereld echt zo d'r voor blijft liggen dan denk ik niet,

dat ik eh.. dan kinderen zou nemen. Ik denk dus niet dat het dan zo'n mooie wereld is om eh.. kinderen in te zetten die zo'n onzekere toekomst tegemoet gaan". In hun toekomstbeeld houden ze rekening met een verdere afkalving van de verzorgingsstaat. "Eh.. ik denk dat eh.. dat eh.. er een heleboel bezuinigingen er nog wel doorkomen, dacht ik. Voor diegenen die het al beroerd hebben, hè. Ik denk ook dat eh.. werkenden, gewoon arbeiders, de laagste klasse, exact zo".

8.12 Materiële zekerheidsoriëntatie en uitkeringsafhankelijkheid

Ook de mannen van dit type worden regelmatig geconfronteerd met het probleem: hoe rond te komen van de uitkering. Omdat ze niet-legale alternatieven afwijzen, zijn ze gedwongen de tering naar de nering te zetten. Hun bezuinigingsmogelijkheden, zeker in gezinssituaties, hebben hun grens bereikt. Er is weinig ruimte om tegenslagen op te vangen. Werkloos zijn en het moeten leven van een uitkering knagen aan hun eigenwaarde. Daarover komen dan de zorgen over dreigende bezuinigingen op de uitkering. Wanneer ze noodgedwongen moeten lenen, bijvoorbeeld bij een verhuizing of inrichting, dan zien ze dat als een noodoplossing. "De kredietbank, dat is een gewone bank, de bank voor de minima. Daar kunnen geen andere mensen lenen die werk hebben of zo. Dat is gewoon voor mensen die bij de Sociale Dienst zitten. RWW of WWV-uitkering die kunnen daar heen. Ja, de laagste rente. Ja, bij de banken daar kun je toch niet lenen. Die bij de Sociale Dienst zitten die kunnen niet bij de bank lenen. Dat is de enigste bank waar je heen kunt. [...] Eh.. we hebben eh.. vijftientwintighonderd gulden geleend. En nou maandelijks betaal je negentig of vijftiennegentig gulden moet je afbetalen. Nou, dat is moeilijk. Maar ja, als je wat wilt. Je kunt toch ook niet op betonnen vloer eh.. of houten vloer leven, hè. Ja, en dat is de enige mogelijkheid waar je heen kunt. En je wilt het wel een beetje knap in huis hebben. Dus je moet roeien met de riemen die je hebt. Dus dan ga je daar maar heen". Soms hebben ze het geluk, als ze permanent rood staan, iets van hun (schoon)ouders te kunnen lenen. "Ik zal eerlijk wezen, dat komt geregeld voor. Ja want bij de bank kun je toch niet in het rood komen. Dus als ik geld nodig heb, wat moet je dan. En om hier (de Sociale Dienst) altijd heen te gaan, dan zien ze je daar ook al aankomen. Ja dan wordt er op het laatst ook gezegd: Nee, we doen het niet meer. Kijk, zo vaak kom ik hier ook niet. [...] En dan gaat eh.. mijn vrouw zijn ouders of zo, ook al heb je maar honderd gulden, dan kun je toch weer een paar dagen vooruit. Ja zo is het, het is soms heel moeilijk om van dat geld rond te komen, maar ja".

Ze weten dat ze afhankelijk zijn van de Sociale Dienst. Ze proberen daarom zich coöperatief op te stellen, maar ze hebben tegelijkertijd oog voor hun eigen belang. Met hun bijstandsmaatschappelijk werkende kunnen ze doorgaans redelijk opschieten. "Nou, die is wel goed. Ik kan wel aardig met de maatschappelijke werker opschieten wat dat betreft. En ik heb als zodanig nog nooit geen moeilijkheden gehad".

Met de bureaucratische eisen van de uitkeringsinstantie, controles e.d. kunnen ze leven. "Nee helemaal niet (veel controle, S.M.). 't Is hier eh.., ik vind dat het hier eh.. behoort

lijk soepel gaat. 't Is misschien, 't ligt d'r ook maar net aan hoe je zelf altijd doet, maar eh.. ik eh.. nee, ik vind nooit geen problemen hier. Dat er hoogoplopende ruzies of zo zijn. Ik kom hier voor een normaal gesprek en ik ga ook eh.. kom vriendelijk en ga ook weer weg". De meesten vinden de controle ook terecht. "Ja, 'tuurlijk is dat wel terecht. Er zijn natuurlijk veel mensen die natuurlijk niets doen. Die het wel goed vinden zo, wat ik trouwens niet begrijp. Als je werk hebt krijg je meer geld. En je hebt dan een geregelder leven en zo".

Er is weinig reden om je kwaad te maken of onlustgevoelens af te reageren. "Kijk, als die mensen niks voor je kunnen doen, nou ja dan moet je toch zelf voor een oplossing gaan zorgen en dan kan je je wel kwaad maken op die mensen. Maar ja, geweld lost ook niks op. Ja, die regels worden ergens anders gemaakt natuurlijk. Dat is eh.., ja dat zijn gewoon, bepaalde wetten zullen daar toch wel gehandhaafd moeten worden. Zullen die mensen zich ook wel aan moeten houden. Ik bedoel: Als je elke week komt en die zegt: Ik moet elke week duizend gulden hebben. Ja, dat kan natuurlijk niet. Ik bedoel: Dat is makkelijk genoeg. D'r zijn wetten aan verbonden dus eh... Nee, ik vind niet eh.. dat, dat eh.. ze er streng in zijn hoor".

De zogenaamde herijkingsgesprekken, sollicitatieverplichtingen e.d. krijgen een meer ritueel karakter. Zolang ze hun uitkering op tijd krijgen, gaat het z'n gangetje. "D'r zijn natuurlijk wel genoeg, die komen hier altijd om eh.. leningen en zulk soort spul of eh.. voorschot, zulk soort dingen, maar als ik hier verder niets te zoeken heb, dan kom ik hier ook niet". "Eh.. ja eh.. ik denk niet dat ze hier nou zoveel qua werk voor je kunnen doen. Dat gaat toch meer, denk ik, via het arbeidsbureau. Ik denk, dat ze hier toch meer kijken van: Als je nog recht hebt op een uitkering, ja of de nee".

Ze vinden dat het arbeidsbureau hen weinig heeft te bieden. "Ze bellen je zelf ook nooit, van: Ik heb een baan voor je. Ik sta, zeg maar, vier jaar ingeschreven en je hoort nooit wat van ze". Er wordt, als ze zich willen laten om- of herscholen, van hen nogal wat eigen initiatief en doorzettingsvermogen verwacht. Op maat gesneden, individuele oplossingen, trajectbegeleiding, worden bijna niet aangereikt. Breekpunt is hier ook vaak weer het kostenaspect of de bureaucratische procedures. "Ik ben toen achter een opleiding geweest. Dat eh.. voor eh.. kappervakschool. Daar zijn we een half jaar voor achteraan geweest. Ik moest eh.. naar het arbeidsbureau voor één of andere test of ik er geschikt voor was. Nou, dat was ik dus wel en na een half jaar zeggen ze: Het spijt ons. De school zit vol, terwijl ze zelf de regels hadden opgesteld en al die dingen meer dat hebben ze niet gedaan. En toen heb ik later nog een keer een omscholing aangevraagd en dat werd ook allemaal een beetje van de hand gewezen dus. Omdat nou ja, dat kwam op mij over van: Waarom zou je nu nog, je bent al zo oud of wat dan ook, terwijl ze dat toch hè, op radio en tv iedereen stimuleren om dat te doen".

Ze zien eigenlijk geen reëel alternatief voor betaald werk. Vrijwilligerswerk wijzen ze af. De voordelen, bezig zijn, onder de mensen komen, ervaring opdoen e.d. wegen niet op tegen nadelen als: het niet helemaal serieus genomen worden, concurrentievervalsing, een te grote tijdsinvestering. "Dus die betaalde krachten die gaan eruit, want ja wie het vrijwillig wil doen, die hoeft je toch niet te betalen, nou. Want het is één grote puinhoop. Er is werk zat hoor. Ga maar naar het arbeidsbureau toe. Nou daar hangt er

zo'n bord: Vrijwilligerswerk. Een heleboel werk. Ik kan morgen zo beginnen hoor. Maar geen vrijwilligerswerk. Ik zou het niet kunnen doen. Maar dan zie ik het straks zo komen, dat ieder, dat straks betaalde banen wordt dan gewoon vervangen door iemand die dat wel vrijwillig wil doen. Nou, dan kom je nooit meer aan het werk".